

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Історичний факультет
Кафедра історіографії, джерелознавства та археології

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до дипломної роботи
бакалавра
на тему: «Вовчанськ та його храми
в другій половині XVII – на початку XX століття»

Виконав: студент IV курсу
денної форми навчання
напряму підготовки (спеціальності)
032 «історія та археологія»
Андрющенко Владислав Юрійович

Керівник: д.і.н., проф.
Каплін Олександр Дмитрович

Рецензент: к. і. н., доц.
Павлова Ольга Григорівна

Харків – 2021

Зміст

Вступ.....	3
Розділ 1. Заснування Вовчанська, його історія та храми в другій половині XVII – наприкінці XIX століття.....	14
Розділ 2. Вовчанськ та його храми на початку XX століття.....	37
Висновки.....	69
Список джерел та літератури.....	71
Додатки.....	80
Резюме.....	82
Resume.....	82

Вступ

Актуальність. Історія міста Вовчанська – це частина історії Харківщини і нашого народу. Вовчанськ – один з небагатьох населених пунктів Харківщини, який отримав статус міста ще в XVIII столітті, розташовуючись на шляху між двома губернськими містами імперії Харковом і Белгородом; центр першого Вовчанського округу Харківської єпархії до початку XX століття, включно.

Історію населеного пункту неможливо вивчати, не знаючи історії його храмів. Адже Церква й духовенство займало не останнє місце в житті міста. Священиків можна назвати істориками, адже вони збирали відомості з історії населеного пункту і передавали в губернські міста. Крім цього, священики записували, хто і коли народився, одружився і помер. Тобто, священики робили записи, без яких зараз не обійтися при вивченні будь-якого населеного пункту, в якому була Православна церква.

Сам храм був не тільки архітектурною спорудою (найчастіше єдиною), яке виділялося на тлі селянських будинків і прикрашало село або місто, а ще й місцем, з яким була пов'язане все життя людини: від народження до смерті. Після народження людини її хрестили, коли вона підростала – ходила з батьками на службу до церкви. Хтось співав в церковному хорі, хтось навчався в церковній школі. Коли людина дорослішала, і наставав час створювати сім'ю, неможливо було обійтися без вінчання в храмі. Після того як в сім'ї народжувалася дитина, її теж хрестили в храмі. Куми, які ставали кращими друзями сім'ї, можна сказати, з'являлися теж завдяки церковному житті. Протягом всього свого життя люди ходили на службу до церкви, де могли не тільки брати участь в літургії, а й чути нові відомості з губернії або столиці, які повідомляв їм священик. Наприклад, про те, що в 1917 році в державі відбулася революція, місцеві жителі Вовчанська дізналися з вуст священика.

Безумовно, неможливо досліджувати історію країни не вивчивши історію свого рідного міста, а історію міста неможливо досліджувати, не вивчивши історію його храмів.

Об’єктом дослідження є місто Вовчанськ і його храми.

Предметом дослідження є дослідження історії заснування і розвитку повітового міста Вовчанська Харківської губернії і його храмів, що входять в Харківську єпархію.

Хронологічні рамки бакалаврської роботи починаються з моменту заснування Вовчанська – другої половини XVII століття і закінчуються початком XX століття – кінцем Громадянської війни на території міста і його входження до складу УРСР (1919 р). Але для більш повного розуміння теми довелося вийти за ці рамки, згадуючи події, які були на території Вовчанська до другої половини XVII і початку XX століття.

Територіальні межі відповідають сучасним кордонам міста Вовчанська Харківської області.

Історіографія. Першою книгою, в якій згадується Вовчанськ, є «Географический лексикон Российского государства». Це словник, виданий в Москві в 1773 році, під час царювання Катерини II. Тут Вовчанськ згадується одним реченням: «Волчи, город Слободской губернии, Харьковской провинции».¹

«Топографическое описание Харьковского наместничества» – друга книга, де згадується Вовчанськ. Вона була видана в Москві в 1788 році.² У цій книзі інформації про місто вже більше ніж в попередній книзі. Тут же можна дізнатися інформацію, про заснування міста на новому місці, відомості про кількість жителів, селищ та інші дані про місто, станом на 1788 рік.

¹ Полунин Ф.А. Географический лексикон Российского государства. Москва: При Императорском Московском Университете, 1773. С. 61.

² Топографическое описание Харьковского наместничества. Москва: Типография Компании Типографической, 1788. С. 142-143.

У 1837 році була перевидана книга «Книга Большому чертежу, 1627 года». У ній не згадується Вовчанськ, але згадується річка Вовчі води.¹ Варто звернути увагу, що в книзі згадується дві річки з однією назвою «Вовчі води». Перша річка впадає в Самару, яка впадає в Дніпро, тобто, це сучасна річка Вовча, що знаходиться в Дніпропетровській області. Друга річка Вовчі води, впадає в Сіверський Донець, яка є сучасною річкою Вовча Харківської області, де і розташований Вовчанськ.

У 11-му томі книги «Энциклопедический лексикон», історичної інформації про Вовчанськ більше, ніж в попередніх книгах. Звертається увага на найголовніші події в адміністративному відношенні в XVIII і початку XIX століття. Також, описується стан міста на момент другої половини 1830-х років.²

Книга «Список чинам гражданского управления Харьковской губернии» не включала в себе історію міста на момент її написання.³ Але зараз вона є важливою для вивчення міста, так як маємо можливість дізнатися імена людей, які займали керівні посади в місті середині XIX ст.

Велика інформація з історії Вовчанська опублікована в книзі «Историко-статистическое описание Харьковской епархии» 1857 року.⁴ Автором книги є, на той час єпископ, а нині зарахований до лику святих святитель Філарет (Гумілевський). Але варто зазначити, що інформацію по кожному населеному пункту йому надсилали місцеві священнослужителі, в тому числі і з Вовчанська.⁵ За незрозумілих причин, місцеві священнослужителі подавали інформацію в Харків святителю Філарету, в якій можна знайти достатньо неточностей і помилок. Ймовірно, вони тоді не знали цих помилок. Але цей факт не скасовує цінності інформації, яка міститься в цій книзі. У ній

¹ Книга Большому Чертежу 1627 года. Санкт-Петербург: Типография Императорской Российской академии, 1838. С. 18.

² Энциклопедический лексикон: Том 11. Санкт-Петербург: Типография А. Плюшара, 1838. С. 442-443.

³ Список чинам гражданского управления Харьковской губернии. Харьков: Губернская типография, 1849. С. 58-60.

⁴ Филарет (Гумилевский Д. Г.). Историко-статистическое описание Харьковской епархии: Отд. 4. Харьков: Университетская типография, 1857. С. 274-278.

⁵ Парамонов А. Ф. Филарет (Гумилевский Д. Г.). Историко-статистическое описание Харьковской епархии: в 3-х т. Т. 3. Харьков: Харьковский частный музей городской усадьбы, 2006. С. 34-40.

згадується про першого священика у першому храмі Вовчанська. Там же вперше згадується нова, раніше не відома дата заснування Вовчанська – 1674 рік.¹

«Памятная книга Харьковской губернии» 1862 року підтверджує факт, про те, що початок історії існування міста майже не згадується в документах, а тому історія міста маловідома.²

Однією з перших книг з історії Слобідської України є «Очерк из истории колонизации степной окраины Московского государства», яку написав Д. І. Багалій.³

Ще одним словником, в якому згадується Вовчанськ, є «Географическо-статистический словарь Российской империи». У цій книзі можна дізнатися коротку історію адміністративного відносини міста, і його стан на початку 1860-х років.⁴ У цій роботі згадується питання виникнення Вовчанська, яке більшою мірою описане на основі даних святителя Філарета, але згадуються й інші джерела.

Більш докладно про підставу і перші десятиліття міста згадується в книзі «Городские поселения в Российской империи», том 5, частина 1. Тут вперше згадується про те, що землі, на якому був побудований Вовчанськ, належали П'ятницькому Білгородському монастирю.⁵

У книзі Е. А. Альбовського «История Харьковского слободского казачьего полка», можна не тільки ознайомитися із загальною історією Слобожанщини, але й знайти інформацію про Вовчанську. Так, наприклад, в цій книзі зазначено, що в кінці XVII століття Вовчанськ належав до Ізюмському полку, і мав 8 сіл в околицях.⁶

¹ Филарет (Д. Г. Гумилевский). Историко-статистическое описание Харьковской епархии: Отд. 4. Харьков: Университетская типография, 1857. С. 274.

² Памятная книжка Харьковской губернии. Харьков: Университетская типография, 1862. С. 31-32.

³ Багалей Д. И. Очерк из истории колонизации степной окраины Московского государства. Москва: Университетская типография, 1887. С. 434-436.

⁴ Семёнов-Тян-Шанский П. П. Географическо-статистический словарь Российской Империи. СПб: Типография В. Безобразова, 1863. С. 563.

⁵ Городские поселения в Российской империи. Т. 5, ч. 1. Санкт-Петербург: Типография В. Вульфа, 1865. С. 349.

⁶ Альбовский Е. А. История Харьковского Слободского казачьего полка (1651-1765 гг.). Харьков: Типография Губернского правления, 1895. С. 40.

Книга 1882 року автором якої є І. Клінген, називається «Описание Волчанского уезда Харьковской губернии в сельско-хозяйственно-статистическом отношении». У цій книзі детально описується географічні, кліматичні, статистичні відомості про Вовчанськ і Вовчанський повіт.¹

Цікавою є книга, а вірніше стаття для Губернського статистичного комітету, написана протоієреєм Вовчанського храму Андрієм Капустіним (друга половина ХІХ століття) розміщує в собі цікаві і важливі факти, пов'язані із заснуванням Вовчанська і його розвитку.²

Найважливішою книгою, з якої можна отримати чимало інформації про храми і духовенство Вовчанська є «Справочная книга для Харьковской епархии» І. Самойловича 1904 року.³ Але варто зауважити, що в ній містяться неточності, як в датах, так і в назвах храмів. Наприклад, тут сказано, що Мироносицька церква була побудована в 1875 році.⁴ Однак, в «Географическом статистическом словаре Российской империи» 1863 року підкреслено, що в Вовчанську вже три церкви. Також, на карті Шуберта 1869 року вже відзначені три церкви.⁵ А значить, Мироносицька церква була побудована не в 1875 році, як це сказано в «Справочная книга для Харьковской епархии».

«Первая всеобщая перепись населения Российской империи» дає інформацію про кількість населення і його склад в кінці ХІХ століття.⁶

Для вивчення другого розділу був використаний «Харьковский календарь» 1901–1917 років.⁷ Ці «календарі» дозволили дізнатися, хто і коли був Благодійним в першому Вовчанському окрузі, до якого належав

¹ Клинген И. Описание Волчанского уезда Харьковской губернии в Сельско-хозяйственно-статистическом отношении. Харьков: Типография Окружного Штаба, 1882. 378 с.

² Капустин А. Некоторые сведения о городе Волчанске. Статья для Харьковского губернского комитета. С. 13-14.

³ Самойлович. И. Справочная книга для Харьковской епархии. Харьков: Типография И. М. Варшавчика, 1904. С. 191-193.

⁴ Там же. С. 193.

⁵ Семёнов-Тян-Шанский П. П. Географическо-статистический словарь Российской Империи. СПб: Типография В. Безобразова, 1863. С. 563.

⁶ Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г: в 89 т. Т. 46 / под ред. А. Н. Тройницкого Санкт-Петербург: Типография Э. Л. Пороховщиковой, 1904. С. 1.

⁷ Харьковский календарь на 1901-1917 гг. Харьков.

Вовчанськ. «Календарі» дали можливість дізнатися роки служіння духовенства у храмах міста та інше.

У книзі «Статистика русских баптистов за 1909 год» історії Вовчанська немає, але є інформація, яка є вже історичною на сьогоднішній день. У цій книзі можна дізнатися чи були в місті секти баптистів, хто ними керував, і де вони збиралися. Як з'ясувалося, у Вовчанську вони були.¹

Яскраві спогади про Вовчанську можна прочитати в книзі «Материалы к истории Петровского Полтавского кадетского корпуса с 1-го октября 1911 года по 1-е октября 1912 год».² Тут автор описує місто, особисто побував в ньому.

Таким чином, в дорадянській літературі історія Вовчанська і його храмів була відображена в загальній літературі, а окремі праці були присвячені статистикою або звітами з конкретних питань.

У радянській літературі Вовчанськ згадується в книзі «Історія міст і сіл Української РСР (Харківська область)».³ Зрозуміло, що в цій книзі ніяких відомостей про місцеві храми немає. У книзі робиться акцент на тому, що більша частина населення була селянами, які були незадоволені царською владою, а після 1917 року місто почало розвиватися. Але варто зауважити, що автор посилається на роботу святителя Філарета, що є незвичним для цього періоду часу, адже святитель Філарет був єпископом.

Також в радянській літературі інформацію про Вовчанськ можна зустріти в довідниках і виданнях, пов'язаних з туризмом. Наприклад, книга 1966 року «Історичні та пам'ятні місця Харківщини». Але в таких книгах можна знайти лише опис деяких міських об'єктів, які важливої історичної інформації не мають.⁴

У пострадянський час з'являються нові роботи, які були присвячені конкретно історії Вовчанська. Першою такою роботою стала книга з серії

¹ Статистика русских баптистов за 1909 год. В. А. Фетлер. СПб: Издательство полезной литературы, 1910 г. С. 11.

² Материалы к истории Петровского Полтавского кадетского корпуса с 1-го октября 1911 года по 1-е октября 1912 год. Год девятый. А. Д. Ромашкевич. Полтава: Электрическая типография Г. И. Маркевича, 1912. С. 182

³ Історія міст і сіл Української РСР : у 26 т. / під ред. Тронько П. Т. Т. 26. Київ: Україна, 1967. С. 356-370.

⁴ Борисова Т. М., Дяченко М. Т., Уманський М. В. Історичні та пам'ятні місця Харківщини. Харків: Прапор, 1966. 367 с.

«Стародавні міста Харківщини» 1994 року.¹ У цій книзі містяться архівні матеріали про Вовчанськ і література, де згадується Вовчанськ в XVIII–XIX століттях. Книга є хорошим посібником для ознайомлення з історією міста. Включає в себе як дорадянську літературу про місто, так і деякі архівні матеріали.

У 1990-х роках з'являється перша книга, присвячена історії Вовчанська, автором якої є І. Захаров.² Книгу можна назвати скоріше публіцистичною, ніж науковою. Однак, в 1990-х роках, це була перша узагальнена і єдина книга з історії Вовчанська.

У 1999 році І. Захаров видає книгу «Волчанск и Волчанский район: от века к веку».³ Ця книга вже має інформацію не тільки про сам Вовчанськ, а й про населені пункти Вовчанського району. У книзі зібрана частина раніше опублікованих видань дорадянської літератури, в якій згадується Вовчанськ і район.

Через невеликий час, в 2003 році І. Захаров опублікував першу книгу про людину, яка внесла значний вклад в розвиток міста і повіту на початку XX століття – про В. Г. Колокольцова.⁴ У цій книзі крім біографії В. Г. Колокольцова, можна ознайомитися з короткою історією міста.

Ще одна книга, яка була опублікована в 2003 році, є плодом роботи польського вченого і письменника Едварда Бальцежана, який народився в Вовчанську і записав свої спогади в книзі польською мовою «Perehenia I sloneczniki».⁵

У 2009 році в серії «Музейні видання», у Верхньому Салтові публікуються спогади краєзнавця П. І. Журавльова, в яких він описує події, що відбуваються в Вовчанську до приходу в місто німецької армії – 1941 року.⁶ За словами автора все, що він написав, є спогадами його батька і бабусі, які були

¹ Старовинні міста Харківщини: Вовчанськ. Під ред. А. І. Епштейн. Харків, 1994. 124 с.

² Захаров І. Історія Вовчанщини. Вовчанськ: Вовчанська районна друкарня, 1995. 244 с.

³ Захаров І. Волчанск и Волчанский район: от века к веку. Харьков: РИП «Оригинал», 1999. 240 с.

⁴ Захаров І. Колокольцов В. Г.: жизнь и деятельность. Волчанск: Волчанская типография, 2003. 136 с.

⁵ Edward Balcerzan. Perehenia I sloneczniki. Poznan: Stowarzyszenie Pisarzy Polskich, 2003. 272 с.

⁶ Журавльов П. І. Вовчанськ: довоєнний. Верхній Салтів: Історико-археологічний заповідник «Верхній Салтів», 2009. 19 с.

свідками історичних подій, що відбувалися у Вовчанську. Там же є згадки про те, як нищили храми в кінці 1930-х років. Зрозуміло, як і у всіх спогадах, так і в цих можуть бути не точності, які слід перевіряти іншими джерелами.

Корисною книгою для вивчення історії Вовчанська стала книга «Вовчанська топоніміка», видана Вовчанським історико-краєзнавчим музеєм в 2011 році. У ній містяться назви дорадянських і радянських назв вулиць, серед яких є назви пов'язані з міськими храмами.¹

На початку 2010-х років Вовчанським історико-краєзнавчим музеєм випускаються книги, серед яких є спогади місцевих жителів, що торкнулися різних сторін історії міста.

У 2018 році І. Захаров публікує нову книгу, присвячену історії міста.² Книга зручна в користуванні, так як розділена на кілька розділів і окремих пунктів. На початку книги є хронологія важливих, на думку автора, історичних подій Вовчанщини. Також, в книзі опубліковані виписки з деяких випусків повітової газети «Волчанский Земский Листок».

У дорадянський період Вовчанськ згадується в загальнодержавних словниках, губернських виданнях, тощо. Окремих робіт присвячених історії Вовчанська або його храмів не було. Подібна ситуація була і в радянські часи. І тільки в 1990-х роках починають з'являтися книги, присвячені історії Вовчанська, які часто були збірками раніше опублікованих книг або ж спогади людей. На жаль, жодної окремої роботи з історії храмів Вовчанська опубліковано не було.

Джерела, використані в бакалаврській роботі, можна розділити на кілька груп:

письмові джерела:

- архівні документи;
- книги, видані в дорадянський період;
- періодичні видання;

¹ Алексеева О. М., Бражник Н. М., Журавльов П. І. Вовчанська топоніміка. Вовчанськ: історико-краєзнавчий музей, 2011. 46 с.

² Захаров И. Волчанск: время, события, люди. Харьков: Золотые страницы, 2018. 256 с.

- картографія;
- усні джерела:
- інтерв'ю;
- візуальні джерела:
- фотографії;
- інтернет-ресурси:
- бази даних;
- електронні бібліотеки;
- електронні архіви, тощо.

Першим джерелом, де згадується Вовчанськ, стала вже згадана в історіографії книга «Географический лексикон Российского государства». У цій книзі Вовчанськ згадується одним реченням: «Волчи, город Слободской губернии, Харьковской провинции». ¹ Але і це одне речення є дуже важливим для вивчення історії міста. Прийнято вважати, що Вовчанськ отримав статус міста і назву «Вовчанськ» в 1780 році, а до цього був містечком «Вовчі води». «Географический лексикон» спростовує це, так як він був виданий в 1773 році, і вже Вовчанськ був містом і називався не «Вовчі води», а «Волчи».

Серед важливих джерел є вищезгадані книги, а також інші книги опубліковані до 1917 року. Наприклад, «Топографическое описание Харьковского наместничества», «Книга Большому чертежу», «Энциклопедический лексикон», «Список чинам гражданского управления Харьковской губернии», «Историко-статистическое описание Харьковской епархии», «Памятная книга Харьковской губернии», «Географическо-статистический словарь Российской империи», «Городские поселения в Российской империи», «Справочная книга для Харьковской епархии», «Первая всеобщая перепись населения Российской империи», «Статистика русских баптистов за 1909 год», «Материалы к истории Петровского Полтавского кадетского корпуса», «Харьковский календарь» та інші.

¹ Полунин Ф.А. Географический лексикон Российского государства. Москва: При Императорском Московском Университете, 1773.С. 61.

Особливу увагу слід звернути на «Историко-статистическое описание Харьковской епархии» 1857 року, яке є одним з важливих джерел для вивчення теми. Як вже говорилося раніше, в книзі є неточності, які слід враховувати під час її вивчення.

Ще одним важливим і інформативно змістовним джерелом, є «Справочная книга для Харьковской епархии» 1904 року. У ній також містяться неточності в датах і навіть назвах храмів. Але це не скасовує тієї цінності, якої містить джерело.

Важливим джерелом став «Харьковский календарь» за 1901–1917 рр., в якому зазначено чимало важливо інформації, потрібної для вивчення теми бакалаврської роботи.

Серед періодичних видань, слід виділити газету «Волчанский земский листок», яка видавалася у Вовчанську в 1912–1917 рр., і яка містить безпосередньо інформацію про місто в цей час. Також для кращого розуміння теми була вивчена Харківська газета «Новая Россия» 1918–1919 рр.

Були використані картографічні джерела: плани міста Вовчанська, карти міста та карти, на яких був відзначений Вовчанськ.

Серед візуальних джерел були використані фотографії Вовчанських храмів та інших архітектурних об'єктів міста, зроблені на початку XX століття. Фотографії допомагають уявити і зрозуміти, як виглядав Вовчанськ на початку XX століття.

Багато вищеназваних джерел були знайдені на просторах інтернету, а саме на офіційних сайтах історичних і державних бібліотек України та Російської Федерації.

Мета і завдання. Метою бакалаврської роботи є дослідження історії заснування і розвитку повітового міста Вовчанська Харківської губернії і його храмів з другої половини XVII до початку XX століття.

Для поставленої мети, необхідно виявити коло джерел і літератури присвяченій історії Вовчанська і його храмів в контексті історії Слобожанщини. На підставі джерел і літератури написати бакалаврську роботу з історії міста

Вовчанська та його храмів з моменту його заснування – друга половина XVII до початку XX століття – встановлення радянської влади.

Методологічною основою бакалаврської роботи є принципи об'єктивності та історизму, що дає можливість всебічного вивчення теми. Проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний, ретроспективний методи дозволили дослідити проблему теми бакалаврської роботи.

Наукова новизна полягає в тому, що історія Вовчанська через призму історії його храмів не вивчалась раніше. У цій роботі зібрані та проаналізовані всі відомі (на момент написання роботи) джерела з історії Вовчанських храмів і записані в хронологічній послідовності в єдину історію Вовчанська і його храмів з моменту його заснування і до встановлення в ньому радянської влади.

Апробація. Теми була представлена на 38-й Міжнародній краєзнавчій конференції молодих вчених в секції «Релігія та церква у дзеркалі краєзнавства». Тези наукової доповіді були опубліковані в «Програмі» 38-й Міжнародній краєзнавчій конференції молодих вчених «Краєзнавство та краєзнавство: досвід Минулого та сьогоденні завдання (до 120-річчя від дня народження професора А. Г. Слюсарського)».

Структура. Бакалаврська робота складається з титульного листа, змісту, вступу, двох розділів, висновків, списку джерел і літератури, додатки.

РОЗДІЛ 1

Заснування Вовчанська, його історія та храми в другій половині XVII – наприкінці XIX століття

Офіційною датою заснування міста Вовчанська вважається 1674 рік. Саме ця дата є найбільш давньою згадкою Вовчанська.

Вперше 1674 рік згадується в «Историко-статистическом описании Харьковской Епархии». Але інформація в цій книзі може бути не зовсім достовірна, так як місцеві священнослужителі, які давали інформацію святителю Філарету, в силу своїх особистих переконань і цензури, яка існувала в момент написання книги, могли або щось приховати і не написати, або щось вигадати і приписати.

До публікації «Историко-статистическом описании Харьковской Епархии» вважалося, що Вовчанськ був заснований в 1688 році, а про 1674 рік не згадувалося.

Святитель Філарет пише, що в 1674 році Цар Олексій Михайлович дав указ Нежегольському черкашену Мартину, заснувати слободу на річці Вовчі водах, і закликати свою братію черкас з малоросійських і Задніпровських міст. Коментуючи це, святитель Філарет пише: «Надобно только заметить, что древняя земляная крепость Волчанская находилась за версту от нынешнего Волчанска на северо-восток. Ее остатки еще ныне видны».¹

Місцевість, на якій нібито було перше селище Вовчанська, в народі називають «Крейдяна гора», «Лиса Гора», «Церковна гора», «Городище». Назву місцевість отримала від того, що на цій горі в IX столітті знаходилося хазарське поселення (Салтівської археологічної культури), що і підтверджують розкопки як царських, так і радянських археологів. Але ніяких знахідок, на підтвердження життя там людей в середині XVII століття – не виявлено.

¹ Филарет (Д. Г. Гумилевский). Историко-статистическое описание Харьковской епархии: Отд. 4. Харьков: Университетская типография, 1857. С.275.

Ймовірно, що місцеві священнослужителі, які подавали інформацію в Харків святителю Філарету для «Историко-статистического описания Харьковской епархии», бачили залишки хазарського городища, і вирішили, що це був давній Вовчанськ.

Сучасні краєзнавці стверджують, що перший Вовчанськ був не на самій горі, а під горою, при цьому говорять без аргументів і доказів.¹ Але, під горою, де нібито було перше поселення Вовчанська, протікає річка Вовча, яка хоч і змінювала своє русло, але при весняних розливах виходить за свої берега на кілька десятків метрів. А значить, під горою «перші» вовчани жити не могли, так як географічно і стратегічно було не вигідно і незручно.

На підтвердження версії про заснування міста в 1674 році, може свідчити оригінал царської грамоти, що дала указ про побудову слободи «Вовчі Вод», або ж археологічні розкопки. Але оригінал грамоти ніхто не бачив, і розкопок під горою не проводили.

Існує ще одна версія походження Вовчанська, яку протоієрей Вовчанського Собору Андрій Капустін згадує в своїй статті «Некоторые сведения о городе Волчанске», яку він передав в Харківський Губернський Статистичний Комітет. У цій статті згадується кілька версій. В одній з них йдеться про те, що на початку XVII століття з фортець Курська і нових фортець (Лівни, Кром, Воронеж), люди при пікеті переселялися на землі сучасного Вовчанська. Саме ці люди перенесли з собою першу церкву в Вовчанськ, яка була освячена в ім'я Іоанна Богослова. Вона розташовувалася на середині першої поперечної вулиці, що йде за Базарною площею вправо з головної дороги на Білгород.² Ймовірно, мається на увазі сучасна вулиця Зернова. Також, в статті сказано, що церква була цвинтарна і на момент написання статті, місце цього кладовища було забудовано міським житлом, але залишився

¹ Захаров. И. Волчанск: время, события, люди. Харьков: Золотые страницы, 2018. С. 22.

² Капустин А. Некоторые сведения о городе Волчанске. Статья для Харьковского губернского комитета. С. 16.

видно один надгробний пам'ятник в роді каплиці, а в Троїцькому Соборі зберігалася доволі давня (на той момент) храмова ікона Іоанна Богослова.¹

Ця версія особливо цікава. Вона повністю відрізняється від всіх інших версій. До того ж, місце, на якому могло бути перше міське кладовище і церква Іоанна Богослова, на картах XVIII і XIX століть не забудовано будинками. Але на сьогоднішній день версія має право існувати як легенда, так як більше ніяких доказів не виявлено. Лише розкопки допоможуть переконатися і зрозуміти, чи було справді кладовище на цьому місці, і тоді історія Вовчанська буде мати зовсім інший свій початок, або ж ця версія залишиться просто легендою.

Сумніви в тому, що Вовчанськ заснований в 1674 році, викликані версією про заснування Вовчанська, яка не є загальноприйнятою. Версія заснована на спогадах Черкашиних і Журавльових – нащадків перших переселенців на сучасні землі Вовчанська. За їхніми словами, «з-за Дніпра» предки переселилися на тутешні землі в 1637 році. Географічне розташування було зовсім не на горі, як зазначено в «Историко-статистическом описании Харьковской епархии», а на захід від нинішнього Вовчанська, поблизу, де річка Вовча впадає в річку Сіверський Донець.²

Назву свого поселення прибулі люди отримали через величезну кількість вовчих нір і вовчого виття, яке було чути на всі околиці. Таким чином, перше поселення вони назвали містечко «Вовче».

Але за часів Петра I, коли Іван Мазепа повстав проти царя, місцеве населення підтримало Мазепу, за що воно було практично все знищено, а селище спалено, аналогічно, як і місто Батурин. Після цієї події, згадки про колишнє поселення заборонялися. Одиниці людей, яким вдалося вижити, переселилися вже на землі сучасного Вовчанська, тобто близько 1709 року.³

Журавльов Петро Іванович (нащадок перших переселенців і Вовчанський краєзнавець) описав цю подію в своєму вірші «Балада про Вовчу». За словами самого автора, він спробував реконструювати баладу про «стару Вовчу

¹ Там же. С. 16.

² Воспоминания Журавлева П. И., – потомка одних из первых жителей Волчанска.

³ Там же.

(Вовчанськ)», яку, за словами його бабусі Черкашиної Євдокії Семенівни (дочки вовчанського міщанина Черкашина Семена Петровича) в 1920–1930-х роках у Вовчанську співали старі кобзарі та бандуристи.

Вовчанський історик і археолог Бабенко Василь Олексійович, який був народжений у Вовчанську і вивчав його історію, писав, що назва Вовчанська походить від того, що на першому місці поселення Вовчанська, було багато вовчих нір, і через це місце почали називати Вовче.¹ На жаль, багато праць В. О. Бабенко з історії Вовчанська були знищені ще за його життя.

Ця версія хоч і не має письмових архівних джерел, але на зазначеному місці, можна виявити безліч кераміки, а місцеві «чорні» археологи не раз там знаходили монети початку XVII століття. Тим більше, відомо, що Петро І наказував знищувати все, що було пов'язано з гетьманом Мазепою. В ті часи могли бути знищені і письмові джерела про «перший» Вовчанськ.

Як і в попередніх версіях, в підтвердження її достовірності можуть допомогти лише археологічних розкопки. Якщо ж там виявиться кладовище або сліди проживання людей в XVII столітті, значить можна впевнено говорити, що там було перше місце Вовчанська і, зрозуміло, перша його церква.

Є ще одна версія про походження Вовчанська, яка також згадується в статті о. Андрія Капустіна. У цій версії йдеться, що на початку XVII століття, нижче на захід від нинішнього Вовчанська на березі річки Вовчої, де вона впадає в Сіверський Донець, був малоросійський хутір з 200 душ, який називався Корчаківка.² Поблизу хутора Корчаківка знаходилися маєтки Графа Гендрикова Івана Симоновича (1719–1778), який повернувся зі столиці в свої володіння і вирішив полювати в лісах, взявши з собою придворних і зграю гончих псів. Проходячи повз хутора Корчаківка, злі пси Гендрикова напали на місцевого теляти. Побачивши це, місцеві чоловіки, які тим часом молотили ланцюгами зерно, почали рятувати теляти, відганяючи ланцюгами собак, і ймовірно зачепили самого Графа. Граф Гендриков швидко повернувся до себе в

¹ История города Волчанска. Бабенко В. А. // Архив историко-краеведческого музея г. Волчанска. С. 19.

² Капустин А. Некоторые сведения о городе Волчанске. Статья для Харьковского губернского комитета. С. 12–13.

село і наказав своїм людям набрати вози з соломою, оточити весь хутір Корчаківка і підпалити – помститися за те, що його зачепили. Хутір був спалений, а люди, які встигли втекти, переселилися в сусіднє поселення, примноживши там населення Вовче – сучасний Вовчанськ.¹ Також о. Андрій Капустін уточнює, що нині (в момент написання статті) на місці хутора Корчаківка розорані поля, на якому трапляються черепки від посуду й цегла.²

Ця версія, яку описує протоієрей Андрій Капустін, має подібності з попередньою версією:

1. Перш за все, схожість є в місці розташування: обидві версії вказують на одну територію – на захід від нинішнього Вовчанська.
2. Друге подібність в тому, що обидві версії говорять про те, що місцеве населення було малоросійським.
3. Третє подібність в тому, що селище було спалено, а вцілілі жителі переселилися на територію сучасного Вовчанська.

Але є і те, що відрізняє ці дві версії:

1. Дата подій.
2. Спосіб знищення поселення.

Що стосується дати спалення поселення, то є відмінності, так як в першій версії події відбувалися за часів царювання Петра I, тобто в якийсь рік цього періоду: з моменту Полтавської битви (1709 рік) до смерті царя (1725 рік). Версія ж протоієрея Андрія Капустіна згадує Графа Гендрикова, який наказав спалити хутір. А це означає, що хутір був спалений вже не за Петра I, а пізніше, так як Граф Гендриков лише народився в 1719 році, а помер в 1778 році.

Важливою є згадана фраза в статті, що за цей вчинок імператриця наказала Графу стояти перед нею на колінах три дні.³ А це значить, що було під час правління імператриці Єлизавети Петрівни або ж Катерини II: з 1741 року (початок правління імператриці Єлизавети) до 1778 року (смерть Графа

¹ Капустин А. Некоторые сведения о городе Волчанске. Статья для Харьковского губернского комитета. С. 12-13. С. 13-14.

² Там же. С. 13-14.

³ Там же. С. 13-14.

Гендрикова). Але на мапі 1725 року, на якій вперше відзначений Вовчанськ з його околицями, хутора Корчаківки немає. А значить, датування, згадане о. Андрієм Капустіним не достовірні.

Маючи чотири різних версій про заснування міста Вовчанська можна робити такі висновки.

По-перше, першу версію про заснування міста можна вважати легендою, так як вона не має ніяких істотних доказів. Друга версія не типова і відрізняється від всіх інших. Але її теж можна вважати легендою, до тих пір, поки не будуть проведені археологічні розкопки.

Залишається третя і четверта версії, які мають схожостей більше, ніж відмінностей, але навіть відмінності можна пояснити і поставити під сумніви.

Наприклад, перша відмінність – це дата спалення хутора. Як з'ясували, це був період з 1741 по 1778 рік, якщо вірити версії о. Андрія Капустіна. Але ця дата не може бути реальною, так як на карті 1725 роки вже немає хутора Корчаківка, а значить, він був знищений до 1725 рік або його не було взагалі. Виходячи з цього, Граф Гендриков не пов'язаний з хутором Корчаківка, так як в 1725 році йому було всього лише 6 років. Ймовірно, о. Андрій Капустін згадує Графа Гендрикова, маючи не достовірною інформацію, або робить це спеціально, так як в той час він не міг говорити про те, що поселення було спалено за наказом Петра I через Івана Мазепи.

До того ж, про те, що Графа Гендрикова покарала імператриця, Андрію Капустіна розповідали місцеві старожили. Розуміючи, що місцеве населення може переплітати історичні факти з легендами та міфами, ймовірно, і в цей раз це була чиясь вигадка. Тому версія про Графа Гендрикова залишається легендою, а третю версію можна вважати найбільш достовірною, оскільки має найбільше доказів. Але варто мати на увазі, що достовірною вона може стати після більш детального і глибокого дослідження саме цієї теми, а також після проведення археологічних розкопок.

З'ясувати перше місце розташування Вовчанська необхідно, так як святитель Філарет пише: «Первый храм в городке Волчьих водах, современный

основанию городка, конечно, был посвящен также Святителю Николаю, как и построенный на новом месте Волчанска». ¹ Але з яких джерел у нього була взята ця інформація невідомо.

Що стосується місця розташування, в раніше згаданій першій версії про заснування Вовчанська Мартином, то крім того, що нібито там було перше поселення і перший храм Вовчанська, відомі ще й інші легенди, міфи і факти, які роблять це місце сакральним в історії Вовчанська.

По-перше, на цій горі було хазарське поселення в IX століття, а значить, в цьому поселенні могла бути і місцева церква чи синагога, оскільки хазари могли бути іудеями або християнами. Виходить, що в IX столітті слов'янські воїни за наказом князя Святослава Ігоровича розгромили це хазарське поселення, але що робили з храмом (або синагогою), якщо він там був – невідомо. На це питання відповідь навряд чи буде знайдена. Але логічно, що історію християнства на землях Вовчанщини можна було б починати з кінця першого тисячоліття, якби були достовірні факти.

По-друге, гора, на якій було поселення, є об'єктом для народження легенд, серед місцевого населення. В. О. Бабенко в 1905 році писав, що старожили розповідали, нібито на горі було турецьке місто, і в місті була церква. Але коли турок вигнали з російської землі, їх церква сама собою пішла під землю. І раз на рік, вночі на Великдень вона виходить з-під землі і в ній моляться турки, чути дзвін дзвонів, і горять вогні. ²

Коментуючи ці розповіді вовчанських старожилів, В. О. Бабенко каже, що це легенда і їй не варто вірити так, як доказів ніяких немає. Єдине, що об'єднує турок і цю гору, так це те, що за часів останньої російсько-турецької війни, полонені турки ходили на цю гору молитися. ³ Ймовірно, що місцеві жителі, які бачили там що моляться турки, вигадали цю легенду, яка і зараз відома багатьом жителям Вовчанська.

¹ Филарет (Д. Г. Гумилевский). Историко-статистическое описание Харьковской епархии: Отд. 4. Харьков: Университетская типография, 1857. С. 275.

² Труды Харьковской комиссии по устройству XIII археологического съезда в г. Екатеринославле. Под ред.: Редина Е. К. Харьков: Типография А. И. Мамонтова, 1905. С.354.

³ Там же. С.354.

Розібравши ці версії і легенди, можемо лише припускати, де було перше місце розташування Вовчанська. Для доказу необхідно провести археологічні розкопки на території, на якій, ймовірно, було перше поселення Вовчанська.

На сьогоднішній день ми знаємо ймовірні місця, де міг би бути «перший» Вовчанськ. Три версії повідомляють, що початкове селище було знищено, а люди переселилися на інше місце. Значить, в будь-якому випадку місто мало первісне місце розташування, а пізніше було перенесене в інше місце.

Крім питання про перший розташування міста, є й інші питання, що мають кілька варіантів відповідей, серед яких таїться одна вірна, а може бути і зовсім відсутня. Перше питання, це питання походження назви міста, друге – назва річки, на якій побудований місто Вовчанськ, третє питання – дата побудови міста на новому місці.

Що стосується назви міста, то зараз прийнято вважати, що спочатку Вовчанськ називався «Вовчі води» в честь річки «Вовчі Води», а потім був перейменований в «Вовчанськ». Але я вважаю, що це було не так. Тому що, назва поселення «Вовчі Води» згадується лише з 1788 року.¹

Найбільш давня книга, в якій вдалося знайти згадку про Вовчанськ, виявилася книга «Географический лексикон Российского государства» 1773 року, де вказано місто Харківського намісництва «Волчи».² Значить в 1773 році, Вовчанськ називався «Волчи», що ймовірно, походило від «містечко Вовче» або «Вовча», що збігається з назвою неофіційною версією про походження міста.

Але вже в 1788 році в «Топографическом описании Харьковского наместничества» зазначено: «Сначала поселение называлось «Волчьи Воды» и было сотенным местечком Харьковской провинции».³ Звідки ж взята інформація про «Вовчі Води» – невідомо.

¹ Топографическое описание Харьковского наместничества. Москва: Типография Компании Типографической, 1788. С. 142-143.

² Полунин Ф. А. Географический лексикон Российского государства. Москва: При Императорском Московском Университете, 1773. С. 61.

³ Топографическое описание Харьковского наместничества. Москва: Типография Компании Типографической, 1788. С. 142-143.

На даний момент, книга 1773 року, є найбільш давньою, а значить варто вважати, що до 1780 року Вовчанськ називався «Волчи» («Волча», «Вовче»), топонім, який зберігся в місцевому діалекті, і згадується до сьогоднішнього дня як «Вовча», а в документах періоду Громадянської війни та «українізації» в офіційних документах робили запис з назвою «Вовча».

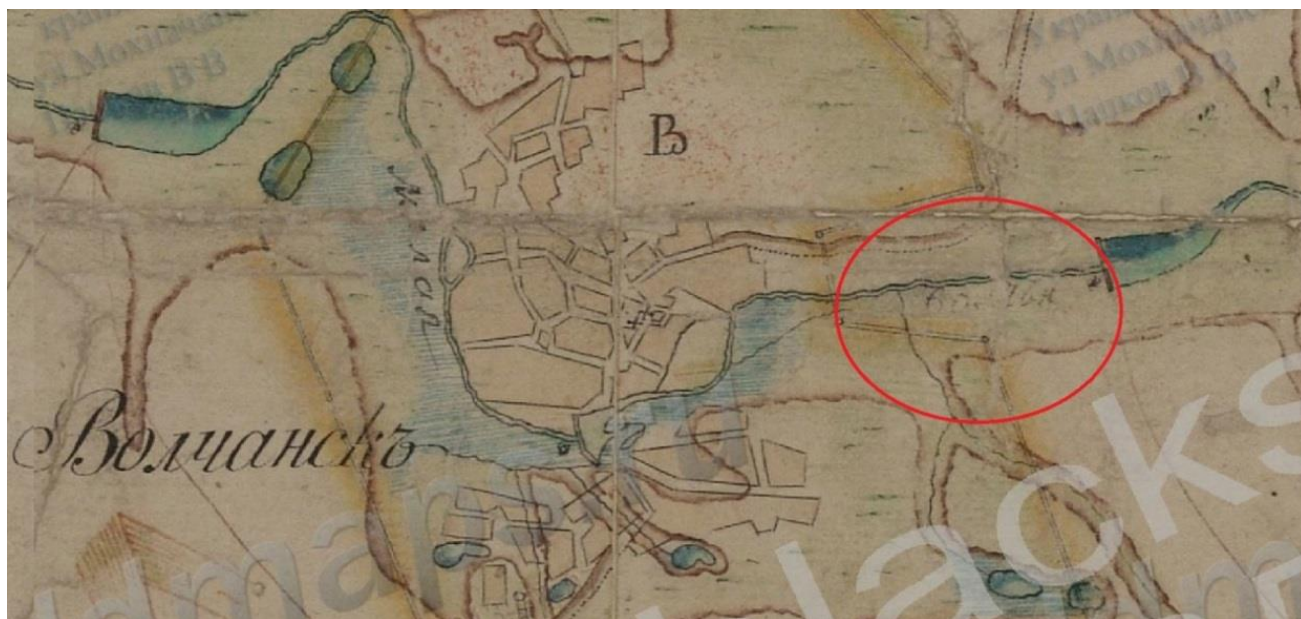
Мал. 1. Карта районів, парафій і сіл південних селищ Росії. 1725 року.

Наступне питання стосується назви річки. Що ж таке «Вовчі води»? Вважається, що це давня назва річки Вовчої, на якій розташовується Вовчанськ, і саме від неї пішла назва міста. Як вже з'ясувалося, Вовчанськ спочатку не називався «Вовчі Води». Називалася чи так річка Вовча?

На карті 1725 року річка підписана Вовчі води [Мал. 1]. А на карті 1785 року річка вже підписана «Вовча» [Мал. 2]. На карті 1832 року «Волочья» [Мал. 3]. На жаль, автори карт невідомі і невідомо звідки вони брали інформацію. Тому, на підставі цих карт, можемо стверджувати, що річка в давнину називалася «Вовчі води», а в 1785 році вже називалася «Вовча», іноді

називали «Волочья», ймовірно від слова «волочити», так як течія біля річки повільна і вода немов «волочиться».

Питання, яке відноситься до дати перенесення міста на нове місце теж спірне. Якщо брати до уваги офіційну версію, то місто було побудоване на новому місці в 1688 році. За іншою версією – після Полтавської бити.

Мал. 2. План генерального межування. 1785 рік.

В «Энциклопедическом лексиконе» 1838 року пишеться, що Вовчанськ відомий з другої половини XVII століття: за одними даними з 1688 року, а за іншими з 1668 року.¹ Але звідки взяті відомості – невідомо. Це свідчить про те, що історія заселення Вовчанська майже не відома, про що і йдеться в «Памятной книге Харьковской губернии» 1862 року: «В исторических документах почти нигде не упоминается об этом городе (Волчанске), а поэтому история его малоизвестна».²

¹ Энциклопедический лексикон: Том 11. Санкт-Петербург: Типография А. Плюшара, 1838. С. 442.

² Памятная книжка Харьковской губернии. Харьков: Университетская типография, 1862. С. 31-32.

Багалій у своїй книзі «Очерк из истории колонизации степной окраины Московского государства» 1886 року, пише, що річкою Сіверським Дінцем і Вовчими Водами володіє Белгородський Миколаївський монастир.¹ Ймовірно, саме завдяки цьому, перший храм в Вовчанську був освячений в ім'я Святого Миколая.² І можливо, Вовчанський Миколаївський храм спочатку був одним з храмів, яким володів Миколаївський монастир.

У будь-якому випадку, це факт, що перші жителі Вовчанська були православними. А значить жителі Вовчанська і храми, в які вони ходили, є частиною загальної історії православ'я і християнства.

Перший храм Вовчанська – храм Святого Миколая. Він відносився до Белгородської єпархії до кінця XVIII століття, коли була заснована Слобідсько-Українська єпархія. Це не виключає того факту, що під час ревізій в храми єпархії, Вовчанськ міг відвідати єпископ, а нині зарахований до лику святих Іоасаф Белгородський.

Знаючи про те, що Вовчанськ був пов'язаний з Белгородською єпархією, народжуються нові думки про те, щоб почати пошук архівних матеріалів в Білгородському архіві. Але через пандемію такої можливості поки що немає.

Після того, як ми з'ясували ймовірні версії заснування міста, розібрали, яка з них має найбільше підтверджень. Після того, як з'ясували топонім міста і гідронім річки, на якій був побудований Вовчанськ, можна переходити і до історії самих храмів.

На новому місці розташування міста, храм був побудований в перші роки нового поселення, а якщо вірити Філарету (Гумілевському), то це сталося близько 1688 року. Храм був дерев'яний, і був освячений, як і на попередньому місці, в ім'я Святого Миколая.³ Виходячи з цього, жителі Вовчанська можуть вважати своїм небесним покровителем Святого Миколая так, як наприклад, в Києві вважають Небесним Покровителем міста Архангела Михаїла. Саме день

¹ Багалей Д. И. Очерк из истории колонизации степной окраины Московского государства. Москва: Университетская типография, 1887. С. 435.

² Филарет (Д. Г. Гумилевский). Историко-статистическое описание Харьковской епархии: Отд. 4. Харьков: Университетская типография, 1857. С. 275.

³ Там же. С. 275.

Святого Миколая можна затвердити святом – Днем міста Вовчанська, що було б символічно й логічно.

Миколаївський храм був побудований особливим старанням вихідця з-за Дніпра Авраамом Веселовським, який і був першим священиком в новому храмі.¹ Чи був він священиком в храмі на старому місці – невідомо. Також, Авраама Веселовського можна вважати родоначальником роду Веселовських, які не одне покоління були священиками в Вовчанську протягом декількох століть [Додаток 1].

Першим прихожанином Миколаївського храму записаний сотник Степан Покровський.² Яка чисельність населення була в той час сказати важко, тому що інформація відсутня. Але в 1724 році, в Вовчанську розташовувалося 54 двору, що говорить про те, що жителів було не менше 150 осіб.

У 1693 році священик Авраам Веселовський і ще два священика брали участь в скріпленні «Градской челобитной».³ Це свідчить про важливість особистості священика в Вовчанську в перші роки його існування.

У 1732 році в місті вже було 211 душ чоловічої статі, що свідчить про зростання населення.⁴ Це призвело до необхідності розширення храму. Цим займався син Авраама Веселовського Іоаким Веселовський зі своїм сином Василем, які були священиками в Миколаївському храмі. До 1748 році храм був розширений, залишаючись дерев'яним.⁵

У грудні 1779 року Генерал-Фельдмаршал Малоросійського Слобідського Українського та Курського намісництва Румянцев-Задунайський Петро Олександрович наказав Генерал-Майору Слобідської губернії Норову Дмитру Автономовичу в ново створеному Харківському намісництві створити Вовчанський повіт. При цьому було покладено в Вовчанську відкрити:

¹ Филарет (Д. Г. Гумилевский). Историко-статистическое описание Харьковской епархии: Отд. 4. Харьков: Университетская типография, 1857. С. 275

² Там же. С. 275.

³ Ступницький. В. К истории г. Волчанска // Волчанский земский листок, май 1914. №18. С. 4-6.

⁴ Брокгауз Ф. А., Ефрон И. А. Энциклопедический словарь. Т. 7. СПб: Типо-литография И. А. Ефрона 1892. С. 13.

⁵ Филарет (Д. Г. Гумилевский). Историко-статистическое описание Харьковской епархии: Отд. 4. Харьков: Университетская типография, 1857. С. 275.

1. Повітовий Земський суд,
2. Нижній суд з стряпчим,
3. Повітове казначейство,
4. Дворянську опіку,
5. Городничого правління,
6. Городовий магістрат,
7. Креслярські.¹

1780 рік для Вовчанська став історично важливим. У 1780 році створюється Харківське намісництво, і поселення Вовче стає повітовим містом Вовчанськом.

У цьому ж 1780 році, в місті проживає 2 760 жителів. Така чисельність населення призводить до того, що в приміській слободі Заводи будується новий дерев'яний храм Успіння Пресвятої Богородиці. Вовчанськ починає розширюватися і здобувати авторитет в своєму регіоні, а навколо міста з'являються нові слободи:

- На південній околиці міста – «Заводи» (від географічного розташування – за річкою, за водою);
- На північно-східній околиці міста – «Піски» (від піщаного ґрунту на місцевості).

21 вересня 1781 року указом імператриці Катерини II Вовчанську було присвоєно герб, на якому зображений вовк в блакитному полі, що символізувало ім'я міста.²

У 1782 році в зв'язку з ростом населення, а, зрозуміло, і збільшенням кількості прихожан, Миколаївський храм перебудовують в двоповерховий храм, який стає двохпрестольним. Верхній престол був освячений в ім'я Святої Трійці, а нижній – в ім'я Святого Миколая.³ На жаль, яким був на вигляд храм нам невідомо, так як не залишилося його опису. Таким чином, з 1780 року в

¹ Капустин А. Некоторые сведения о городе Волчанске. Статья для Харьковского губернского комитета. С. 3.

² Сперанский М. М. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание первое. Т. XXI. 1781-1783 гг. Санкт-Петербург: Отделение собственной его императорского величества канцелярии, 1830. С. 274.

³ Филарет (Д. Г. Гумилевский). Историко-статистическое описание Харьковской епархии: Отд. 4. Харьков: Университетская типография, 1857. С. 276.

Вовчанську два храми, а з 1782 року з'являється в місті перший двохпрестольний храм.

Слід мати на увазі, що при перебудові храмів будували не тільки нові стіни, але і набували нових книг, ікон та інше.

До кінця XVIII століття, Вовчанськ мав два дерев'яні храми, розплановані прямі квартали з рівно побудованими вулицями, які можна побачити на плані міста 1787 року [Мал. 4].

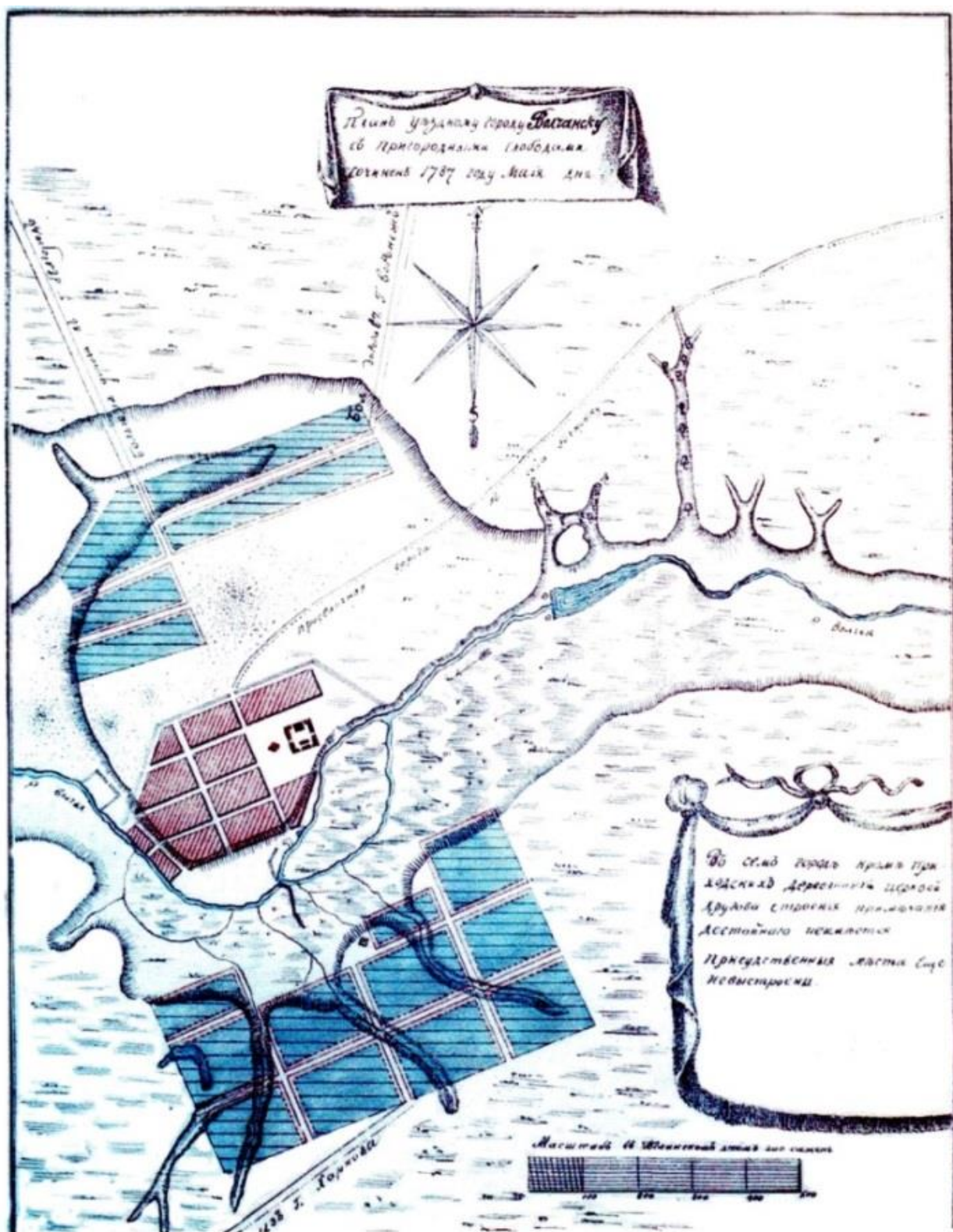
У «Топографическом описании Харьковского наместничества» 1785 року пишеться, що в Вовчанську значних будівель немає, але є дві дерев'яні церкви, казенні будівлі, в яких присутні місця, солярні комори, 4 лавки, 2 богадільні, 8 кузень, 404 партикулярних будинків.

Там же йдеться, що при двох церквах було 9 дійсних церковнослужителів, у яких 8 дітей чоловічої статі.

Що стосується місцевого населення, місто було населене військовими обивателями колишніх слобідських полків, з яких невелика кількість людей по четвертій ревізії перейменовані купцями і міщанами. Серед населення відмінностей у віросповіданні немає – всі православні.¹

Купці й міщани торгували дрібним товаром, потрібним сільським жителям. Військова частина населення займалася хліборобством, скотарством і частково винокурінням. Деякі жителі ходять працювати на когось, займаючись господарством або іншими домашніми справами.

¹ Вовчанськ: 36. архівних документів і матеріалів / Гл. ред. Епштейн А. І.; упоряд.: Момот Л. М. та ін.; худож.-оформлювач Чертков Б. В. Харків: Фоліо, 1994. 124 с.

Мал. 4. План міста Вовчанська 1787 року.

У 1797 році, в ході адміністративних реформ Вовчанський повіт разом з містом Вовчанськом був зарахований до Куп'янського повіту, і перебував разом з ним 5 років – до 29 березня 1802 року.¹

За час перебування Вовчанська в складі Куп'янського повіту, Миколаївський храм був знову перебудований. Цього разу старий дерев'яний храм був розібраний, і поставлений на новий кам'яний фундамент, поставивши два престоли поруч.²

На початку XIX століття в Вовчанську проживало близько 4 тисяч чоловік. Межі Російської імперії вже були розширені на південь і на захід, а значить і Вовчанськ став далі від кордону. Місто вже не був як раніше прикордонним і військовим містечком. Вовчанськ втратив статус «міста на околиці», що зіграло йому на користь, так як тепер через місто проходили різні торговельні, поштові та транспортні дороги, що зв'язують дві губернії – Харківську і Белгородську.

Тепер в місті з'явилася можливість спокійно жити і займатися своїми справами, не боячись війни.

До 1830-х років, у Вовчанську чисельність населення досягло 6 тисяч чоловік. У місті вже були: поліція, сторожовий острог, повітова лікарня, богадільня, повітове училище, 2 хлібних магазину, поштова станція, казенна шовкова плантація, 2 цегельних заводи, трактир, 16 питних будинків.

Населення, як й раніше, в основному займалося сільським господарством. У місті були базари і ярмарки, які проходили в дні церковних свят, що багатьом жителям не дуже подобалося, тому що потрібно було йти на службу в храм, а на Базарній площі цілий день шум і суєта.³

Місто продовжувало розширюватися, а разом з ним і його населення і прихожани. У 1833 році почалася перебудова Миколаївського храму, яка

¹ Энциклопедический лексикон. Т. 11. Санкт-Петербург: Типография А. Плюшара, 1838. С. 442.

² Филарет (Д. Г. Гумилевский). Историко-статистическое описание Харьковской епархии: Отд. 4. Харьков: Университетская типография, 1857. С. 276.

³ Энциклопедический лексикон. Т. 11. Санкт-Петербург: Типография А. Плюшара, 1838. С. 443.

тривала до середини 1840-х років.¹ Старий дерев'яний храм був малий за розмірами і непоказний на вигляд.

Можливо, ще однією причиною будівництва нового храму була і епідемія холери, яка прийшла в Вовчанськ у 1831 році, і забрала 70 людських життів. У місцевого населення епідемія запам'яталася, як Божий гнів за свої гріхи. І щоб замолити свої гріхи добрими вчинками, прийняли рішення побудувати новий храм. Але це лише припущення.

В середині 1840-х років у Вовчанську завершилося будівництво найбільшого храму Вовчанська. Його вже не називали Миколаївським храмом, його почали називати «Собор», «Соборний храм», «Троїцький Собор», «Соборно-Троїцький храм». Навіть вулицю, що йде з західної частини Вовчанська до храму, почали називати Соборною (нині вулиця Гагаріна).

Свою нову назву храм отримав від одного з престолів, який преосвященним Інокентієм в 1842 році був освячений першим – в ім'я Святої Трійці. Всього престолів було чотири. Північний престол освятили в ім'я Святого Миколая. У 1844 році південний престол освятили в ім'я Покрова Пресвятої Богоматері.² На хорах, над трапезою церкви – престол Архангела Михаїла.

Протоієрей Андрій Капустін у своїй статті описує Троїцький храм так: «Внутри самого города на чистой и ровной площади, о пяти главах и колокольнею, оградой, четырьмя престолами и двумя каменными железом крытыми караулами». Це найбільш точний опис храму, так як о. Андрій Капустін сам був протоієреєм цього храму.

Використовуючи фото храму, можна додати, що храм був побудований в стилі класицизму. При вході в храм були ступені, на яких стояли чотири колони, що ймовірно символізувало те, що храм чотирьохпрестольний.

¹ Филарет (Д. Г. Гумилевский). Историко-статистическое описание Харьковской епархии: Отд. 4. Харьков: Университетская типография, 1857. С. 276.

² Там же. С. 276.

Храм був двоповерховий, але над головним ходом був третій поверх, на якому розміщувалася дзвіниця.¹ На жаль, невідомо яким кольором були купола і були вони із золота чи заліза. Ймовірно, цю інформацію можна відшукати в архівах, але через карантин в архів доступ закритий.

На будівництва нового храму в пожертві брали участі прихожани, однак, більше всіх пожертвував купець Дмитро Прошкін. Згодом, його нагородили срібною медаллю на Анненській стрічці.² Після кончини, Дмитро Прошкін був похований на території двора Троїцького Собору серед місцевої знаті і священнослужителів, так як брав активну участь в житті і розвитку Вовчанська і Вовчанського повіту. Мало хто з місцевих жителів знає, але Дмитро Прошкін брав участь і в посадці листяних лісів на північно-східній околиці Вовчанська, де йшла дорога через Бездриковий Яр з Вовчанська в його хутір.

Головними піклувальниками будівництва храму були онуки Василя Веселовського і діти Петра Веселовського Іоаким Веселовський і протоієрей Федір Веселовський, які перебували на службі в Миколаївському храмі і відповідно вже і в новому Троїцькому Соборі.³

Новий кам'яний храм став вважатися одним з найбільших і архітектурно красивих будівель міста і повіту. Варто звернути увагу, що при храмі була бібліотека, в якій зберігалися стародавні книги. Серед них можна виділити: рукописне Євангеліє, Євангеліє (Московської друку, 1685 роки), Тріод пісна (Московської друку, 1687 роки), Служебник (Московської друку, 1699 роки), Служебник (Московської друку, 1739 роки), Мінеї службові (Московської друку 1747 роки), Апостол (Київської друку, 1752 роки), Анфологійон (Чернігівської друку 1753 року).⁴ Ймовірно, ці книги зберігалися ще й у колишньому Миколаївському храмі.

¹ Описание по фотографии Троицкого собора начала XX века.

² Филарет (Д. Г. Гумилевский). Историко-статистическое описание Харьковской епархии: Отд. 4. Харьков: Университетская типография, 1857. С. 275.

³ Там же. С. 275.

⁴ Там же. С. 275.

З моменту побудови нового храму, до його приходу почали належати село Гатище, в якому в 1830 році було 370 парафіян.¹

У 1848 році в Вовчанськ повернулася холера, яка забрала 240 людських життів.

Друга половина XIX століття в історії Вовчанська відрізняється від першої тим, що вона більш інтенсивна у розвитку міста. У другій половині XIX століття в Вовчанську відбувається будівництво нових мостів, заводів (маслозавод, пивний завод, цегельні заводи, парові млини, спиртовий завод, завод сальних свічок), розвивається торгівля та економіка міста. Розширюється місто, будуються нові вулиці і квартали, передмістя, а значить, збільшується і населення.

Значне розширення міста можна побачити на карті Шуберта 1869 року [Мал. 5].

Разом зі зростанням населення, якого в 1860 році було 8 291 (купців – 212, міщан – 995, державних селян – 5 295 осіб)², виникла необхідність для перебудови і збільшення другого в місті храму. Біля старої дерев'яної церкви в 1863 році був побудований новий цегляний храм. За одними відомостями храм був освячений в ім'я Успіння Пресвятої Богородиці, за іншими даними в честь Обрізання Господнього. У народі храм почали називати «червоним», від того, що він був красивим. На честь цього, навіть була названа «Червоною» одна з вулиць, яка підходила до храму.

¹ Филарет (Д. Г. Гумилевский). Историко-статистическое описание Харьковской епархии: Отд. 4. Харьков: Университетская типография, 1857. С. 277.

² Семёнов-Тян-Шанский П. П. Географическо-статистический словарь Российской Империи. СПб: Типография В. Безобразова, 1863. С. 563.

1863 рік став останнім роком в XIX столітті, коли у Вовчанську будували церкви. Всього в місті їх було три. За спогадами людей, збереглися такі відомості, що в церковні свята дзвін було чути у всіх округах міста, що радувало слух місцевого населення і створювало святковий церковне настрої.

1 січня 1864 року, у Вовчанську головним органом управління стає ново створена Земська Управа, яка існувала до грудня 1919 року. Ймовірно, першим головою був Василь Іванович Бекарюков. Він же, деякий час був і головою дворянства в Вовчанському повіті. В. І. Бекарюков зі своїм родом тримав володіння в Вовчанському повіті, в якому і був похований. Але щоб зрозуміти, наскільки сильні духом були чоловіки, які стояли на чолі Вовчанська, його повіту, що займали вищі чини і посади, досить прочитати слова, які написані на могилі Василя Івановича: «Не нужно ни гимнов, ни слез мертвецам, отдайте им лучше почет, идите на смену усопшим борцам, несите их знамя вперед» (слова це взяті з вірша «Реквієм» Л. І. Пальміна).

У 1866 році архієпископ харківський Макарій надав право давати свідчення приватним особам на звання вчителя церковного співу в початкових народних училищах протоієрею Вовчанської Соборної церкви о. Андрію Капустіну, що свідчить про те, що тепер місцевий священик у Вовчанську міг сам призначати вчителів співу в початкові народні училища.

У 1885 році в Троїцькому Соборі з'являється новий настоятель, ним став протоієрей Арсеній Павлов, який продовжував бути настоятелем до початку XX століття. Куди поділася династія священиків Веселовських, які були з першого дня існування храму – невідомо, хоча і до сьогоднішнього дня в місті проживають люди, що носять це прізвище. Ймовірно, це їх нащадки.

На кінець XIX століття в Вовчанську було три кам'яних храми і проживало 11 тисяч чоловік. Перший загальний перепис населення Російської імперії показує, що співвідношення між чоловіками і жінками, майже було рівним: 5 503 – чоловічої статі, 5 517 – жіночої.¹ Серед усього населення міста

¹ Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г: в 89 т. Т. 46 / под ред. А. Н. Тройницкого Санкт-Петербург: Типография Э. Л. Пороховщиковой, 1904. С. 1.

виділялися такі стани: дворянство (300 осіб), духовенство (62 осіб), купці (144 осіб), міщани (2 908 осіб), селяни (7 461 осіб), іноземні піддані (13 осіб). Інших станів – 132 осіб.¹

В цей же час, за віросповіданням в Вовчанську була така ситуація: 10 949 православних, 1 старообрядець, 22 римських католиків, 3 протестанта, 5 магометан, 40 іудеїв.² Ця статистика показує, що в кінці XIX століття, 99% населення Вовчанська були православними людьми. А значить, за 100 років православних в місті зменшилася на 1%, і то за рахунок збільшення нових носіїв інших релігій.

Отже, за два з половиною століття, з моменту заснування поселення до кінця XIX століття, з маленького містечка і декількох сімей, утворилося стале повітове місто, в якому більшість людей, хоч і залишалося селянами, але це все не заважало поступово розвиватися і розширюватися місту. Весь цей час місцеве населення прагнуло до духовного життя, про що свідчить не тільки будова нових храмів, але і регулярна їх перебудова і розширення; збільшення кількості прихожан.

Храми, як архітектурні споруди прикрашали місто і було видно та чути їх з усіх округ міста. Але їх важливість для міста і населення є не тільки в архітектурному характері, але й у духовному – місто було духовно пов'язане з Богом. Адже місто складається не тільки з «німих» будинків і вулиць, а й з кожного, хто живе в ньому. Кожна людина, будучи православною – молилася, ходила до храму, спілкувалася з духовенством, а коли помирала – закінчувати життя без священика було не природним.

¹ Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г: в 89 т. Т. 46 / под ред. А. Н. Тройницкого Санкт-Петербург: Типография Э. Л. Пороховщиковой, 1904. С. 2.

² Там же. С. 3.

РОЗДІЛ 2

Вовчанськ та його храми на початку XX століття

Початок XX століття в історії Вовчанська слід розділити на два періоди:

1. До 1917 року (до лютневої революції);
2. 1917–1919 роки (революції і Громадянська війна).

До 1917 року це найяскравіший і грандіозний період в історії Вовчанська. Це час кардинальних покращень у благоустрої міста, якості і темп, яких серед місцевого керівництва ніхто не зміг досягти до сьогоднішнього дня. До сих пір в місті видно плоди старань, які були покладені на початку XX століття.

Цей період не потрібно абсолютно ідеалізувати. Звичайно, було чимало проблем і в ті часи. Але величина цього періоду, в порівнянні з іншими, в історії величезна і полягає в тому, що місцеві чиновники намагалися знайти рішення проблем і вирішували їх.

Саме в цей період історії Вовчанська, головою Вовчанської земської управи з 1901 до 1917 року був Колокольцов Василь Григорович [Мал. 6], чие ім'я найбільше з усіх місцевих діячів шановане місцевими жителями. Навколо його особистості безліч легенд і міфів, перебільшень, які часто бувають лише вигадкою місцевих обивателів. Багато справ, які здійснювалися в Вовчанську і Вовчанському повіті на початку XX століття зазвичай приписують, як заслуги Колокольцова В. Г., а деякі архітектурні об'єкти міста датують не датою і не століттям, а фразою «Колокольцовські часи». Однак не варто впадати в крайнощі і обоготворяти особистість Василя Григоровича. Адже все що робилося у Вовчанську – це результат великої команди, на чолі якої був не тільки глава Земської Управи Колокольцов В. Г., а й голова Вовчанської Міської Управи В. М. Багмет, голова Вовчанського дворянства А. А. Ребиндер і Благочинні Першого Вовчанського округу. Не варто забувати про депутатів та інші не менш важливі чини, які відіграли свою роль у розвитку міста і повіту.

Мал. 6. Колокольцов Василь Григорович (1867-1934) - голова Вовчанської земської управи.

У 1912 році А. Д. Ромашкевич писав: «Смета Волчанского уезда скоро достигнет двух миллионов рублей и уже, вероятно, несколько лет превышает не один бюджет западных герцогств». ¹ Це добре показує, що крім бажання щось робити в місті, була ще й фінансова можливість щось робити. Не слід забувати і про те, що сам В. Г. Колокольцов був не бідною людиною і вкладав свої особисті кошти на благо Вовчанська і повіту. Перш за все, він активно підтримував місцеву освіту.

Мал. 7. Школа ім. Т. Г. Шевченка (1912-1941).

Будувалися земські школи, які були не лише місцем придбання знань, але стали ще й архітектурною окрасою міста [Мал. 7], [Мал. 8]. Ось так А. Д. Ромашкевич відгукувався про місцеві Вовчанську школу: «Волчанские училища (так тогда называли современные школы) можно назвать дворцами без преувеличения. Петербургские гимназисты не имеют ни таких классов, ни тем более двусветных зал в десять аршин вышиной, больше того, мне не приходилось видеть таких школ даже в Германии». ²

¹ Материалы к истории Петровского Полтавского кадетского корпуса с 1-го октября 1911 года по 1-е октября 1912 год. Год девятый. А. Д. Ромашкевич. Полтава: Электрическая типография Г. И. Маркевича, 1912. С. 182.

² Там же. С. 184.

Мал. 8. *Вовчанська загальноосвітня школа 1-3 ступенів №3.*

Школи були дійсно модернізовані. Опалення було парове, що дозволяло обігрівати всі кімнати з однієї котельні. Великі вікна пропускали сонячне світло, що дозволяло комфортно читати і писати без додаткового освітлення. Особливо цікавим є спогади сучасників, які бачили, як Василь Григорович особисто перевіряв якість укладання підлог в школах: «Он приходил в школу, брал ведро воды и выливал на пол. Если вода где-то собиралась в одном месте в ямке или выливалась в щели, рабочим приходилось переделывать свою работу».¹

¹ Захаров И. В. В. Г. Колокольцов: Жизнь и деятельность. Волчанск: Волчанская типография, 2003. С. 40-41.

Мал. 9. *Вовчанське повітове Ремісничє училище ім. Олександра II.
З 1931 року Технікум сільського господарства.*

Крім будівництва самих шкільних будівель земський голова був зайнятий і питанням про наповнення шкіл книгами. Також допомагав знайти житло для учнів і вчителів, які прибували з інших сіл або повітів.

Мал. 10. *Вовчанське повітове Реальне училище.*

Без сумніву, ці величезні школи, на тлі дрібних селянських будинків, критих соломою виглядали палацами. Крім шкіл в місті з'являлися і інші кам'яні будівлі: ремісниче училище [Мал.9], реальне училище [Мал. 10], жіноча гімназія [Мал. 11], музей (розташовувався в будівлі школи імені Т. Г. Шевченка) та інше.

Мал. 11. *Вовчанська Жіноча гімназія. Зараз Будинок творчості.*

У 1912 році Василь Григорович починає друкувати земську газету «Волчанский Земский Листок», в якій особисто був головним редактором [Мал.12].

В. Г. Колокольцов мав авторитет не тільки серед місцевого населення, а й мав різні зв'язки з іншими повітами і губерніями, а також, був хрещеним батьком цесаревича Олексія, що, напевно, допомагало у вирішенні різних міських питань.

Ймовірно, авторитет особистості В. Г. Колокольцова збільшував авторитет самого міста. Так, наприклад, Вовчанськ неодноразово відвідував Марко Кропивницький, який виступав зі своєю трупкою в ново збудованому Народному Домі [Мал. 13], який також відвідували і різні групи кобзарів і бандуристів.

Мал. 12. Вовчанська повітова газета «Вовчанський Земський Листок» (1912-1917). Зберігається в Харківській державній науковій бібліотеці ім. Короленка.

Щоб зрозуміти наскільки стрімко розвивалося місто на початку XX століття можна навести кілька фактів:

1. На початку XX століття у Вовчанську було відкрито кіно. Сьогодні в 2021 році в Вовчанську його немає;

2. На початку XX століття було побудовано більше 100 шкіл по всьому Вовчанському повіту (приблизно за 15-20 років). Сьогодні в 2021 році їх закривають і розбивають на цеглу. І це лише пару фактів.

Мал. 13. *Вовчанський Народний дім.*

У 1910–1913 рр. за темпами благоустрою, розвитку культури і освіти Вовчанський повіт посідав друге місце в Російській імперії поступаючись лише Московському повіту.¹

Що стосується стану храмів на початку XX століття. В цей час нових храмів в місті не будували, так як у Вовчанську було вже три кам'яних храми.

¹ Захаров И. В. В. Г. Колокольцов: Жизнь и деятельность. Волчанск: Волчанская типография, 2003. С.15.

Мал. 14. *Вовчанський Троїцький Собор. Фото початку XX століття.*

Найбільшим храмом міста залишався Троїцький Собор, який на початок XX століття проіснував вже півстоліття [Мал. 14]. Другим за датою споруди залишався бути храм Успіння Пресвятої Богородиці [Мал. 15]. Третім храмом була цвинтарна Мироносицька церква [Мал. 16].

Всі три храми були кам'яні і залишалися такими, як показані на фотографіях до останніх днів свого існування. Вони відносилися до Першого Вовчанського округу Харківської єпархії.

Місце благочинного на початку століття займало чотири людини поспіль. До 1906 року Благочинним був Єфімов Олексій Олександрович – протоієрей храму Святих Жінок Мироносиць.¹ У 1906 році, його місце зайняв настоятель Троїцького Собору Павлов Арсеній Данилович, який був Благочинним округу до 1911 року. Після нього, на один рік до 1912 року Благочинним став Чернявський Олексій Якович – священник храму Успіння Пресвятої Богородиці. Але вже в 1912 році Благочинним був Фомін Павло Георгійович, який є

¹ Харьковский календарь на 1905 год. Харьков: Типография Молчадского, 1905 год. С. 165.

останнім Благочинним першого Вовчанського округу часів, коли Вовчанськ був у складі Російської імперії [Додаток 2].

Мал. 15. *Храм Успіння Пресвятої Богородиці. Фото початку XX століття.*

У 1904 році у Вовчанському Троїцькому Соборі було 5 912 парафіян (чоловічої статі – 3016, жіночої – 2896), що становило майже половину всіх жителів Вовчанська.¹ При Соборі була церковно-приходська школа. Кількість її учнів та випускників невідома. Недоторканний капітал Собору становив 3610 рублів і відсотком міг користуватися причт.

¹ Самойлович И. Справочная книга для Харьковской епархии: Харьков: Типография И. М. Варшавчика, 1904. С. 192.

За штатним положенням Собору належало мати настоятеля, двох священиків, диякона і трьох псаломщиків. Землі, церковних будинків та піклувальника не було.¹

Мал. 16. *Храм Святих Жінок Мироносиць. Фото початку XX століття.*

Важливо і цікаво розібрати, хто і коли перебував на службі в Вовчанських храмах. З початку XX століття і до останніх днів перебування Вовчанська в складі Російської імперії, настоятелем Троїцького Собору був протоієрей Арсеній Данилович Павлов (1835 року народження). У 22 роки о. Арсеній став

¹ Самойлович И. Справочная книга для Харьковской епархии: Харьков: Типография И. М. Варшавчика, 1904. С. 192.

священиком, а в 1885 році прийшов на службу в Собор. У 1899 році, за свою працю отримав орден Святої Анни II ступеня. У 1904 році його платню становило 127 рублів 40 копійок.¹

Також, о. Арсеній Павлов був законовчителем Жіночої гімназії і директором тюремного відділу в Вовчанському повіті. У 1904 році, коли йому було 69 років, він став головою повітового відділу єпархіального училищної ради. В цьому ж році був депутатом повітового комітету про народну тверезість і членом повітового піклування дитячих притулків. Все це говорить про те, що священик на початку XX століття ще займав особливе становище в суспільстві, в житті і розвитку міста.

Священиком в Соборі з 1895 до 1915 року був Георгій Павлович Хижняков (1843 року народження), який вступив в сан священика в 23 роки. У 1897 році за свою працю він отримав орден Святої Анни III ступеня. А в 1904 році числиться законовчителем міського Парафіяльного училища, Ремісничого училища і Жіночої гімназії. Був депутатом в зборах голосних місцевого земства і окружного духовного першого благочиння. У 1904 році отримував платню розміром в 107 рублів 80 копійок.² У 1908 році був головою повітового відділення Харківської єпархіальної навчальної ради.³ У 1910 році числиться в сані протоієрея Вовчанського Собору.⁴

Ще одним священиком в Троїцькому Соборі на початку XX століття, а саме з 1901 до 1908 року був Яковлев Іван Миколайович (1862 року народження), який числиться священиком з 23 років, закінчивши семінарію по другому розряду. У 1903 році він отримав в нагороду камилавку. У 1904 році числиться законовчителем церковно-парафіяльної школи, народного училища,

¹ Самойлович И. Справочная книга для Харьковской епархии: Харьков: Типография И. М. Варшавчика, 1904. С. 192.

² Там же. С. 192.

³ Харьковский календарь на 1908 год. Харьков: Типография Губернского правления, 1908. С. 30.

⁴ Харьковский календарь на 1910 год. Харьков: Типография Губернского правления, 1910. С. 32-33.

недільної чоловічої школи і депутатом за першим округом; і отримував платню розміром в 107 рублів 80 копійок.¹

У 1908 році на місце священика Троїцького Собору був зарахований законовчитель Вовчанської Учительській семінарії Раєвський В. І. Але в наступних роках в списках духовних осіб Вовчанська не згадується.

У 1909 році в Соборі з'являється новий священик Фомін Павло Георгійович, який був на службі до останнього дня існування Російської імперії.

У 1916 році на службу в Троїцький Собор приходить ще один священик Жуков Євген Леонтійович, який перебував на службі і в 1917 році.

Виходячи з вищесказаного, станом на 1917 рік у Вовчанському Троїцькому Соборі було три священики: настоятель храму протоієрей А. Д. Павлов, Благодійний першого Вовчанського округу П. Г. Фомін, священик Е. Л. Жуков.

У сані диякона в Троїцькому Соборі ще з кінця XIX століття був Попов Григорій Васильович (1836 року народження), який з 1859 до 1888 року було в сані псаломщика в Соборі. А з 1888 до 1907 року (може бути і пізніше) в сані диякона. Закінчив духовне училище. У 1904 році отримував платню розміром в 58 рублів 80 копійок.²

Псаломщиком в сані диякона в Соборі з 1902 до 1907 року (може бути і пізніше) був Капустін Олександр Е. (1844 року народження). У 1904 році отримував платню розміром в 29 рублів 40 копійок.³

З 1903 до 1907 року (може бути і пізніше) псаломщиком був Чернявський Леонід А. (1882 року народження). Мав свідоцтво на звання вчителя церковної школи. У 1904 році отримував платню розміром в 29 рублів 40 копійок.⁴

З 1900 до 1907 року (може бути і пізніше) псаломщиком був Іванов Микола Федорович (1877 року народження). Випускник Учительській

¹ Самойлович И. Справочная книга для Харьковской епархии: Харьков: Типография И. М. Варшавчика, 1904. С. 192.

² Там же.

³ Там же.

⁴ Там же.

семінарії, вчитель церковно-парафіяльної школи. У 1904 році отримував платню розміром в 29 рублів 40 копійок.¹

З 1898 до 1904 року (може бути і пізніше) позаштатним священиком в Соборі і законовчителем Вовчанської учительської семінарії та 2-го міського парафіяльного училища був Раєвський Володимир (1856 року народження). Випускник семінарії. У 1901 році отримав в нагороду камилавку.

З 1903 року церковним старостою був купецький син Ейсман Василь.²

Як ми бачимо, на початку ХХ століття на службі було багато людей, які займали різні чини. На жаль, не вдалося знайти імена паламарів та інших осіб, пов'язаних з церковною службою.

Що стосується другого Вовчанського храму Успіння Пресвятої Богородиці, на початку ХХ століття було 3 957 прихожан (чоловічої статі – 1972, жіночої – 1985).³ Кількість парафіян складало майже 1/3 частина населення Вовчанська.

Церква Успіння Пресвятої Богородиці була єдиною в місті церквою, яка на початку ХХ століття володіла землею. Її земельний фонд становив 33 десятин орних і сінокісних земель. При церкві була церковно-приходська школа і два сільських училища. За штатним положенням належало мати священика, диякона і псаломщика, вони розміщувалися у власних будинках.⁴

Священиком храму Успіння Пресвятої Богородиці ще з 1881 до 1917 року (можливо і після) був Чернявський Олександр Володимирович (1839 року народження). Він числився законовчителем місцевого училища і церковно-парафіяльної школи. У 1902 році отримав в нагороду орден Святої Анни III ступеня. У 1904 році був відповідальним за викладання Закону Божого в народних училищах, член благочинної ради. У 1904 році отримує платню

¹ Самойлович И. Справочная книга для Харьковской епархии: Харьков: Типография И. М. Варшавчика, 1904. С. 192.

² Там же. С. 192.

³ Там же. С. 197.

⁴ Там же. С. 197

розміром в 141 рублів і 12 копійок.¹ У 1907 і 1909 році в списках священнослужителів храму Успіння Пресвятої Богородиці відсутній.

У 1906 році в храмі числяться два священика. Крім А. В. Чернявського на службі були священник Наседкін Василь Михайлович і Ладенко Пантелеймон Васильович (перебував на службі до 1914 року).

У 1907 році на службі числиться священник Герієвскій Олександр.

У 1916 році в храмі знову було два священики В. А. Чернявський і А. Н. Трипільський, які перебували на службі до останніх днів існування Російської імперії.

З 1889 року на службі в сані диякона був Доброніцький Іоанн Герасимович (1860 року народження). Платні не отримував.²

З 1895 року псаломщиком був Бутковський Порфирій Васильович (1865 року народження). У 1904 році отримував платню розміром в 47 рубля 4 копійок.³

З 1895 року церковним старостою був селянин Мірошніченко Іван. За свою працю отримав похвальний лист.⁴

У 1906 році в сані псаломщика складався Іванов Олексій Федорович, а в 1907 Н. Войтенко.⁵

У третьому міському храмі Святих Жінок Мироносиць на початку ХХ століття прихожан було менше ніж в двох інших храмах – 2 528 душ (чоловічої статі – 1222, жіночої – 1306). При храмі була церковно-приходська школа. Землею церква не володіла. За штатним положенням дозволялося мати: священика, диякона і псаломщика.⁶

Як і в інших храмах, так і в храмі Святих Жінок Мироносиць, священник був на службі ще з кінця ХІХ століття. Єфімов Олексій Олександрович (1836

¹ Самойлович И. Справочная книга для Харьковской епархии: Харьков: Типография И. М. Варшавчика, 1904. С. 197.

² Там же.

³ Там же.

⁴ Там же.

⁵ Харьковский календарь на 1907 год. Харьков: Типография Губернского правления, 1907. С. 35.

⁶ Самойлович И. Справочная книга для Харьковской епархии: Харьков: Типография И. М. Варшавчика, 1904. С. 193.

року народження) був священником з 1890 року. У 1895 році став протоієреєм і був на службі до 1906 року. У 1899 році за працю був нагороджений орденом Святої Анни II ступеня. До 1906 року був Благочинним першого Вовчанського округу. У 1904 році був членом повітового відділу єпархіальної ради і законовчителем церковно-приходської школи. Отримував платню розміром в 294 рублів.¹

З 1907 до 1910 рр. священником був Наседкін Василь Михайлович, якого в 1911 році замінив Фенєв Павло Євграфович, який перебував на службі до розвалу Російської імперії.²

З 1903 року псаломщиком в сані диякона на службі перебував Лобковський Василь Олексійович (1868 року народження). У 1904 році отримував платню розміром в 98 рублів.

У 1907 році псаломщиком був Бутковський, ймовірно переведений з храму Успіння Пресвятої Богородиці.³

З 1896 року церковним старостою був міщанин Прилуцький Антон. За старання в 1900 році був нагороджений похвальним листом.⁴

Назвавши всіх відомих, на сьогоднішній день людей, які займали певні сани при Вовчанських храмах, можна сказати, що їх було чимало. Всі вони так чи інакше брали участь не тільки в церковному житті Вовчанська, але і в суспільному житті міста. Багато священників займали посади в повітовій і міській управі, вирішували певні завдання в місті і повіті. Але сьогодні їх могили втрачені, а серед місцевих жителів ніхто їх не пам'ятає. Хоча, припускаю, що багато зараз живе вовчан, які є нащадками цих людей. Але це і не їх вина, адже подальші політичні події в країні, спрямовані на атеїстичні норми призвели до того, що люди зобов'язані були забути своїх предків, щоб залишитися в живих.

¹ Самойлович И. Справочная книга для Харьковской епархии: Харьков: Типография И. М. Варшавчика, 1904. С. 193.

² Харьковский календарь на 1917 год. Харьков: Типография Губернского правления, 1917. С. 40.

³ Харьковский календарь на 1907 год. Харьков: Типография Губернского правления, 1907. С. 35.

⁴ Самойлович И. Справочная книга для Харьковской епархии: Харьков: Типография И. М. Варшавчика, 1904. С. 193.

У 1909 році в Вовчанську з'являється перша секта баптистів, в якій було три людини. Головне засідання відбувалося в будинку № 7 на вулиці Герлегівській. Але було і друге відділення, яке знаходилося по вулиці Погорілій в будинку № 73 (зараз це вулиця Гоголя). Але не зрозуміло, навіщо для секти в три людини було відкрито два відділення. Головою Вовчанської громади баптистів був Самойленко Григорій.¹ Судячи з кількості членів секти, можна зробити висновки, що вона була не значною і не привертала уваги місцевого населення.

Парафіяни Вовчанських храмів шанували Государя Миколая II і його родину, які нині зараховані до лику святих. Про це свідчить подія 20 лютого 1913 року, коли жителі Вовчанська взяли активну участь в церковно-громадському святкуванні 300-річчя царювання Дому Романових. У Вовчанській місцевій газеті залишилися спогади про цю подію: *«...Вместе со своим Царем вся Россия торжественно провела юбилейный день. Присоединился и наш Волчанск к юбилейному торжеству. Празднование началось накануне...20 февраля в 12 часов дня учащие и учащиеся всех городских учебных заведений явились в Собор. Здесь была совершена великая панихида, с поминовением «Блаженнейшего Патриарха Филарета, Великой инокини Марфы», представившихся царей, императоров и императриц и всех князей и княгинь из Царствующего Дома Романовых... Вечером в Соборе и приходских церквях началась литургия. Учащиеся женской гимназии, реального училища и семинарии молились в своей церкви на хорах собора (вверху). Службу ученикам вел законоучитель Волчанской семинарии. ... В конце литургии, величественный крестный ход вышел на предсоборную площадь для совершения молебна. Сюда же к этому времени прибыли крестные ходы из Заводянской (Храм Успения Пресвятой Богородицы) и Кладбищенской (Храм Святых Жен Мироносиц) церквей. Громко был оглашен Высочайший*

¹ Фетлер В. А. Статистика русских баптистов за 1909 год. Санкт-Петербург: Издательство полезной литературы, 1910. С. 11.

*манифест. Конечно, многолетие было покрыто торжественным колокольным звоном и пушечной пальбой».*¹

Це подія описує детально всі дії, які відбувалися в день торжества, яскраво показують настрій народу й те, як суспільне життя було переплетене з церковним життям.

Крім святкових днів в Собор ходили і в будні дні, і не тільки дорослі, але навіть дітей водили в храм з дитячого садка, про що згадується в місцевій газеті.²

Вовчанськ не закривався духовно всередині міста, він був пов'язаний духовно з іншими містами імперії. Наприклад, з Білгородом. 19 травня 1914 року через Вовчанського Собору в Білгород йшов паломницький хресний хід [Мал. 17].³ Ось як описували в місцевій газеті: «... В Белгороде, куда прибыли 20 мая, паломников торжественно встретил у монастырских ворот епископ Никодим с братией. Всенощное бдение и, на другой день, литургию служил архиерей при участии волчанского духовенства. Пел волчанский соборный хор, прибывший для этого в Белгород по железной дороге. Стройное мелодичное пение волчан произвело на белгородцев самое лучшее впечатление.

*21 мая, под торжественный колокольный звон, с архиерейским благословением, отправились наши богомольцы старым путем домой. Инициатор «хождения» о. Павел Федоров».*⁴

Ці події показують не тільки те, що відстань і кордони між містами – не перешкода для людей, у яких Єдиний Бог, у яких одна віра, але й те, що Вовчанськ є невід'ємною частиною історії.

¹ 300 лет Дома Романовых // Волчанский земский листок. 1913. №4. Февраль. С. 3-4.

² Экзамены в Волчанском детском саду // Волчанский земский листок. 1913. №10. Май. С. 12.

³ Паломничество в Белгород // Волчанский земский листок. 1914. №20. Май. С. 12-13.

⁴ Там же.

Паломничество въ Бѣлгородъ.

Въ маѣ мѣсяцѣ жителями города Волчанска и ближайшихъ селъ было совершено паломничество въ Бѣлгородъ на поклонение Св. Іоасафу.

Когда-то, при заселеніи Слободской Украины, Бѣлгородъ являлся культурнымъ и административнымъ центромъ всего края. Путь, пройденный паломниками, былъ торной дорогой отъ Москвы къ Приазовскимъ и Прикаспійскимъ степямъ.

Въ воскресенье 18 мая пошли на богомолье жители селъ: Польной, Котовки, Петропавловки и Бѣлаго Колодезя. Къ вечеру всѣ они прибыли въ Волчанскъ и разошлись по домамъ городскихъ обитателей ночевать. Въ понедѣльникъ съ 5 часовъ утра въ нашемъ тихомъ городкѣ началось необычайное движеніе. Соборъ быстро переполнился, какъ направляющимися въ путь, такъ и провожающими. Народъ разсыпался живописными группами по Проектной и Бѣлгородской улицамъ. Въ 6 часовъ крестный ходъ вышелъ изъ собора по направленію въ горы. До городской черты въ крестномъ ходѣ участвовали соборный хоръ и духовой оркестръ Волчанскаго высшаго начальнаго училища. На дальнѣйшемъ пути до Бѣлгорода богомольцы имѣли остановку въ с. Устенкѣ и ночлеги въ с. Масовой Пристані.

Чѣмъ то старо-русскимъ повѣяло въ приходѣ Масловскаго священника о. Феодора Булгакова. Далеко за поселкомъ встрѣтили онъ волчанскихъ путешественниковъ и съ любезностью приглашали раздѣлить хлѣбъ-соль. Мѣстные жители, по примѣру своего священника, также ласково зазывали къ себѣ гостей и безкорыстно предлагали имъ покой и угощеніе.

Въ Бѣлгородѣ, куда прибыли 20 мая, паломниковъ торжественно встрѣтили у монастырскихъ воротъ епископъ Никодимъ съ братіей. Всенощное бдѣніе и, на другой день, литургію служилъ архіерей при участіи волчанскаго духовенства. Пѣлъ волчанскій соборный хоръ, прибывшій для этого въ Бѣлгородъ по желѣзной дорогѣ. Стройное мелодичное пѣніе волчанъ произвело на бѣлгородцевъ самое лучшее впечатлѣніе.

Суточное пребываніе въ Бѣлгородѣ было слишкомъ кратковременно, чтобы обозрѣть всѣ достопримѣчательности этого маленькаго, но интереснаго городка.

21 мая, подъ торжественный колокольный звонъ, съ архіерейскимъ благословеніемъ, отправились наши богомольцы старымъ путемъ домой.

По словамъ путешественниковъ, дни паломничества были для нихъ днями полной, хорошей, радостной жизни, днями, которые никогда не забываются. Отсюда понятна глубокая благодарность паломниковъ инициатору „хожденія“ о. Павлу Фе-

Крестный ходъ у собора въ г. Волчанскѣ.

Мал. 17. Паломництво в Білгород: Хресний хід у Собору. Вовчанський земський листок №20. Май 1914 рік. С. 12.

28 липня 1914 року почалася Перша світова війна. Не дивлячись на те, що фронт і бойові дії не торкнулися території Вовчанська, його жителі все ж таки доторкнулися до війни. У Вовчанськ на паровозі привозили багатьох військових поранених і полонених солдатів з фронту [Мал.18].¹ Всі школи і навчальні заклади були переобладнані під госпіталі, а пізніше навіть Народний дім й деякі інші підприємства.

Мал. 18. *Вивантаження легко поранених на станції «Вовчанськ», лютий 1915 року.*

Перший день війни не обійшовся без участі церкви. 28 липня 1914 року члени Вовчанської Міської Думи, дізнавшись про початок війни, перед вечірнім засіданням відвідали молебень у Троїцькому Соборі за здоров'я Імператора і всього воїнства. Молебень здійснював настоятель Собору і дванадцять священиків, імена яких, на жаль, невідомі. Після служби, зібравшись в Думі, її члени написали телеграму Миколи II: *«Волчанская Городская Дума, в заседании своем 28 июля 1914 года, помолившись Господу Богу о ниспослании*

¹ Выгрузка легко раненных на станции «Волчанск» // Волчанский земский листок. 1915. №7. Июнь. С. 1.

*Вашему Императорскому Величеству и Всероссийскому Христоролюбивому Воинству победы над дерзким и коварным врагом, повергает к стопам Вашего Императорского Величества свои верноподданнические чувства. Великий Государь! Все мы без исключения готовы на всякие жертвы, для спасения чести и славы нашей матушки Руси в эту тяжелую годину».*¹ Такий вчинок свідчить про те, що місцева влада в Вовчанську любила свою батьківщину, розуміла небезпеку війни, і знала, що єдиною зброєю для перемоги є віра.

Полонених, які перебували в Вовчанську, змушували брати участь в міських роботах: будували нові школи, дороги з буличника, які функціонують до сих пір. Деякі полонені, які мали талант гри на музичних інструментах, об'єдналися в оркестр і їздили з гастроллями по лазаретах всього Вовчанського повіту. Це були полонені чехи. Навіть траплялися шлюби між військовополоненими і місцевими дівчатами.²

Не рідко на сторінках «Волчанского Земского Листка» можна зустріти листи від поранених полонених з вдячністю вовчанським лікарям і медсестрам. Це говорить про те, що полонені ставилися з повагою до наших людей, не дивлячись на війну. У відповідь на лояльне і мирне ставлення полонених до місцевого населення, керівництво міста виділило територію на центральному міському кладовищі для поховання полонених австрійців і чехів, яких не вдалося врятувати в лазареті. Варто відзначити, що братська могила військовополонених збереглася і до наших днів, проте на ній вже дві сучасні могили, що, на мою думку, є вандалізмом.

За даними сайту «gwar.mil.ru» з Вовчанська у Першу світову війну було призвано 6 277 осіб. Зрозуміло, що це були не тільки жителі Вовчанська, але і Вовчанського повіту. На жаль, не вдалося знайти спогади ветеранів Першої світової війни, які були родом з Вовчанська, але ми маємо різні відомості з місцевої газети, в якій можна зустріти імена записаних поранених солдатів, які перебували в Вовчанських лазаретах.

¹ Волчанск: Заседание Волчанской Городской Думы // Волчанский земский листок. 1914. №27. Август. С. 16.

² Местная жизнь: Наши дни // Волчанский земский листок. 1917. №17. Июнь. С. 14.

У 1917 році в Петрограді стався державний переворот, в результаті якого імператор Микола II зрікся свого престолу. Вже 2 березня 1917 року в Вовчанськ прийшла телеграма з Харкова про те, що Харківський гарнізон перейшов на сторону тимчасового уряду.¹

3 березня 1917 року у Вовчанську пройшла перша маніфестація на честь революції, на якій член управи і військовий начальник привітав новий уряд.² Через роки, цікаво спостерігати, як до 1917 року люди вітали і молилися за Миколу II, а в 1917 році вітали нову владу.

Починався новий етап в історії. Ніхто ще не знав, що буде в майбутньому і що чекає імперію. 4 березня 1917 року у повідомленнях голови Вовчанської управи були розіслані листи по всіх волостях Вовчанського повіту, зі звісткою, щоб з кожної волості прислали людей для створення першого Вовчанського Громадського Комітету. У той же день пройшов мітинг, на якому виступав і В. Г. Колокольцов вже в статусі повітового комісара Вовчанського повіту.

7 березня 1917 року відбулося перше зібрання Вовчанського Громадського Комітету. Перші дні Комітет був змушений збиратися кожен день, так як необхідно було вирішити ряд питань.³

На фотографіях, опублікованих в «Волчанском Земском Листке» видно велику кількість людей, які вийшли на мітинги в підтримку революції [Мал. 19]. Однак, в тій же газеті в статті «З життя духовенства» пишеться, що духовенство спочатку трималося осторонь від «свята» революції. Це пояснюється Великоднім постом і підготовкою до Великодня. Але вже 13 квітня 1917 року відбулися перші повітові збори. Автор в газеті пише так: *«На первом собрании ранее молчавшее связанное царским режимом духовенство с болью в своем сердце говорило о том, до какой чудовищной отчужденности пастырей от пасомых довел петровский Синод, бюрократические консистории и бесчисленное оттуда под всевозможным видом начальство.*

¹ Волчанский общественный и Волчанский Исполнительный Комитеты // Волчанский земский листок. 1917. №8. Март. С. 15.

² Там же.

³ Там же.

Съезд с особым огорчением принял сообщение члена Уездного Общественного Комитета, избранного от курии горожан, священника П. Г. Фомина, что Уездный Общественный Комитет, заслушав просьбу Архиепископа Антония о допущении делегатов от духовенства в Уездный Общественный Комитет от 2 до 3 лиц, постановил:

духовенство может принимать участие в разных куриях при выборах в Уездный Общественный Комитет и может быть избранным от любой курии членом такого Комитета, но представителей духовенства, как отдельной своей духовной курии, не допускать.

Собрание из духовенства и церковных старост единогласно постановило:

Избрать трех делегатов от курии духовенства: священника Сергея Прокофьева, священника Николая Вербицкого и диакона Иоанна Перевышкова в Волчанский Уездный Общественный Комитет и просить означенный Комитет допускать в собрание Комитета избранных делегатов, извещая о времени и месте таковых собраний». Після була надрукована телеграма Харківському Архієпископу про те, що Вовчанське духовенство протестує проти рішення «не допускати священників, як від окремої курії.¹

24 квітня 1917 року відбулися окружні збори духовенства, на якому були присутні: духовенство, церковні старости і вибрані парафіяни Першого благочинного округу Вовчанського повіту. Було обрано делегатів від Першого Вовчанського округу на майбутній Єпархіальний З'їзд: священник Е. Л. Жуков, священник С. Є. Прокоф'єв, диякон о. Е. І. Дюков, дяк Т. А. Краснокутський, церковний староста Р. А. Дергоус і громадянин Л. П. Фесенко.²

¹ Из жизни духовенства // Волчанский земский листок. 1917. №11. Май. С. 19.

² Там же. С. 20.

Мал. 19. *Маніфестація революційного народу. Вовчанськ, 6 березня 1917 р.*

Ці події показують, що місцеве Вовчанське духовенство, хоч спочатку і залишалося осторонь від подій пов'язаних з революцією, але пізніше і вони почали діяти.

У квітні 1917 року в «Волчанском Земском Листке» редактором вже не згадується В. Г. Колокольцов, який ймовірно, був стурбований іншими проблемами, пов'язаними зі змінами в місцевому управлінні. Новими редакторами газети стали: редактор Н. Н. Алексєєва, члени літературно-редакційної комісії А. І. Стрільцов, А. В. Лихоман, А. М. Требелев, А. Я. Самарський.

21 квітня 1917 року в Вовчанську в Народному Домі була відкрита «Просвіта», в кімнаті якої розміщувався портрет Т. Г. Шевченка, рушники з написами «Хай живе Вільна Україна», «В рідній школі рідна мова», «Хай живе національно-територіальна автономна Україна ». На зборах відкриття «Просвіти», яке відкрив голова «Українського гуртка» Г. А. Кравченко, він

виголосив промову, після чого всі заспівали «Заповіт» і «Ще не вмерла Україна».¹

Після співу гімну, вибрали президію. Головою був обраний В. П. Ступницький, товаришами голови - Г. А. Кравченко і У. А. Лобко, писарями – Я. Ю. Стороженко і С. Водолазкий. Також був обраний «Комітет Вовчанської Просвіти», серед якого були А. І. Стрільців, А. В. Лихоман, А. В. Колоколькова, Г. А. Кравченко, В. П. Ступницький, Я. Ю. Стороженко, Л. М. Самойленко, В. М. Гладилін, У. А. Лобко, П. П. Грубий і Кальченко.²

Вовчанська «Просвіта» написала привітання Київській Центральній Раді, Харківській губернській Раді і В. Г. Колоколькова, позначивши його як місцевого культурного працівника. На наступний день, від В. Г. Колоколькова прийшла відповідь «Дякую новонароджене товариство за щирий привіт і бажаю успіху в праці на добро народу».³

У день відкриття «Просвіти» записалося більше 200 осіб, а книжковий фонд становив близько 300 книг. Головою комітету Просвіти була Колоколькова Анна Василівна – дружина В. Г. Колоколькова і директриса Вовчанської жіночої гімназії.

З початком діяльності «Просвіти» у Вовчанську в місцевій газеті починають з'являтися статті на українській мові, а в статті про відкриття «Просвіти» говориться, що її члени відправили лист в Вовчанську Земську Управу з проханням українізувати документацію, навчання в початкових школах, тощо.⁴

Ці події говорять про те, що державна цензура дійсно зменшилася, і народ міг вибирати те, що йому було цікаво. Люди думали, що тепер буде свобода і почнеться нове життя в імперії з новим державним устроєм.

11 травня 1917 року в 17:30 в місті відбулися загальні збори Союзу Земських працівників Вовчанського повіту. На зборах були присутні 250

¹ Місце Вовчанськ (Відкриття Просвіти) // Волчанский земский листок. 1917. №12. Май. С. 17.

² Там же.

³ Там же.

⁴ Там же.

земських працівників. Збори відкрив голова президії Організаційного Бюро А. Ф. Шелеспанов (земський землемір). Він запропонував обрати президію для ведення зборів. Головою було обрано А. У. Машинко, товаришем голови К. В. Сергєєв, секретарями - А. В. Шелеспанов і В. А. Томнаков. На порядку денному були такі питання:

1. Розгляд та затвердження статуту Союзу;
2. Обрання правління і ревізійної комісії;
3. Питання про приєднання до Ради Селянських, робітничих і солдатських депутатів;
4. Заява членів і поточні справи.

Збори закінчилися о 2 годині ночі. Головним наслідком зборів стало приєднання Союзу Земських працівників до Ради Селянських, робітничих і солдатських депутатів, яка починала ставати все більш відомою серед населення.¹

21 травня 1917 року в Вовчанську пройшло «Українське Свято», на якому пройшов збір грошей на Український національний фонд (зібрано 496 руб.). О 12 годині дня біля будівлі Земської Управи пройшла Українська маніфестація, на якій виступив з урочистою промовою Ступницький, після чого оркестр заспівав «Ще не вмерла Україна» і народ пішов по центральній міській вулиці до Народного Дому, де був встановлений великий портрет Т. Г. Шевченко. Представники маніфестації сказали патріотичні промови, після чого занесли портрет Т. Г. Шевченка в Народний Дім.²

25 травня 1917 вперше відбулися збори нової, тимчасової міської думи, що тривало до 12 години ночі. На зборах обговорювалися питання про демократизацію думи, міські проблеми, і, звичайно ж, вибори нового Голови. Але так, як з нових членів Управи ніхто не захотів брати на себе обов'язки

¹ Общее собрание Союза Земских работников Волчанского уезда 11-го мая 1917 года // Волчанский земский листок. 1917. №15. Май. С. 14-15.

² Українське Свято в м. Вовчі // Волчанский земский листок. 1917. №15. Май. С. 16.

Голови Міської Управи, було прийнято рішення залишити на цій посаді колишнього Главу Паншина.¹

11 червня 1917 пройшов черговий мітинг, але в цей раз учасниками мітингу стали хворі і поранені солдати, які знаходилися в місті на лікуванні. Після промов на мітингу учасники вирушили до будівлі Народного Дому, де було зібрання Вовчанського Ради Селянських, робітничих і солдатських депутатів. Під час обговорення питання про військовополонених в залі хтось почав кричати образливе про присутню на зборах Н. Алексєєву, яка вийшла заміж за військовополоненого чеха. Але у відповідь жінка піднялася, розповівши свою біографію про те, як в 1905 році покинула свій будинок і взяла участь в революції, пройшла в'язницю і роз'яснила, що військовополонені боролися проти царського імперського режиму, а значить вони союзники для тих, хто не підтримує колишню владу самодержавства. У відповідь були оплески від присутніх.²

23 і 24 червня 1917 року в Вовчанську проходили Земські збори, на яких був зачитаний універсал Центральної Ради України. Члени управи відіслали до Києва вітальну телеграму. В кінці зборів член управи Ляшенко запропонував замість портрета Миколи II і його сім'ї в Управі, школах та інших інституціях повісити портрет Т. Г. Шевченка.³

17 липня 1917 року в 12 годині дня в приміщенні Народного Дому відбулося урочисте відкриття українських курсів. Перед відкриттям священиком о. Павлом Фоміним був відслужений молебень і заспівана «Вічна пам'ять» Т. Г. Шевченка, під час співу якої народ упав на коліна. Після закінчення молебню до присутніх звернувся з коротким привітанням А. І. Стрільцов. По закінченню промов українські курси були оголошені відкритими. Записалося понад 150 слухачів.⁴

¹ Местная жизнь: Поворот на «новый курс» // Волчанский земский листок. 1917. №16. Июнь. С. 16.

² Местная жизнь: Наши дни // Волчанский земский листок. 1917. №17. Июнь. С. 14.

³ Українське питання у Вовчанському земстві (23 й 24 червня 1917 року) // Волчанский земский листок. 1917. №18. Июль. С. 5.

⁴ Открытие Украинских курсов // Волчанский земский листок. 1917. №21. Июль. С. 18.

Минали дні, і місцева влада продовжувала займатися своїми справами, пов'язаними зі змінами принесеними Лютневою революцією. Місцеве населення все життя, проживши за царя, не усвідомлювала, що буває інша влада і життя. Люди думали, що змінився правитель в імперії, замість царя тепер буде хтось інший. Але 1 вересня 1917 року в ході політичних подій в Петрограді, держава отримує назву Російська республіка. Таким чином, з 1 вересня 1917 року Вовчанськ входить до складу Російської республіки.

У газеті «Волчанский Земский Листок» №31 від 10 жовтня 1917 року було опубліковано, що газета, в зв'язку з політичними змінами буде перейменована на «Право Народу». ¹ На жаль, не вдалося поки що відшукати цю газету.

25 жовтня 1917 року в Петрограді відбулася чергова революція, яка докорінно змінила історію держави, а разом з ним і історію Вовчанська. 21 грудня 1917 року в місті було проголошено радянську владу. ²

Все старе змінювалося новим. 10 січня 1918 року на земському зібранні Рад було обрано повітовий виконавчий комітет у складі: І. Єрещенко, С. Фірсова, Г. Зубарева, Ф. Прасола, К. Глазунова, М. машинки, М. Хижняка, М. Ключова. Також було створено земельний комітет для розподілу селянам земель поміщиків. Але через деякий час в місті підняли повстання білогвардійці, з якими червоноармійці брали участь у вуличних боях три дні і вийшли переможцями. ³

30 січня 1918 року Вовчанськ увійшов до складу ново створеної Донецько-Криворізької радянської республіки, а 29 квітня 1918 року Вовчанськ був включений до складу Української Народної Республіки, де знаходився до 14 грудня 1918 року, після чого перейшов до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки.

¹ Местная хроника // Волчанский земский листок. 1917. №31. Октябрь. С. 10.

² Захаров І. Історія Вовчанщини. Вовчанськ: Вовчанська районна друкарня, 1995. С. 72.

³ Там же.

25 червня 1919 року Вовчанськом оволоділи війська Збройних Сил Півдня Росії. Білогвардійці контролювали Вовчанськ до кінця року, коли 21 грудня в Вовчанськ повернулася Радянська Влада.

Ймовірно, це не всі вказані дати переходу влади в Вовчанську. Відомо, що в місті були ще війська Симона Петлюри та Нестора Махно, але через відсутність достовірних джерел ці дати назвати поки що неможливо. Проте, за три роки Громадянської війни в Вовчанську влада змінювалася більше п'яти разів.

3 грудня 1919 року Вовчанськ залишався в складі Радянської Республіки, аж до 1941 року, коли в місто прийшла знову нова влада, в зв'язку з німецькою окупацією під час Другої світової війни.

Відсутня інформація про життя вовчанського духовенства і становище церкви в роки Громадянської війни. Ймовірно, її можна відшукати серед архівних документів, але зараз через пандемію такої можливості немає.

В кінці 1930-х років, три роки поспіль до Дня Жовтневої революції в Вовчанську знищували по одному храму. У 1937 році до 20-ї річниці Жовтневої революції був підірваний Троїцький Собор, в 1938 році – храм Успіння Пресвятої Богородиці, у 1939 році – храм Святих Жінок Мироносиць.¹

Під час німецької окупації місцеві жителі умовили бургомістра відкрити церкву в уцілій сторожці колишнього храму Святих Жінок Мироносиць. Так як німецька влада не могла відкрити Російську Православну Церкву, вони відкрили Українську Православну Церкву. Відкриття та освячення храму відбулося в Свято Преображення Господнього 19 серпня 1942 року. [Мал. 20]²

Після повернення в місто Радянської влади в 1943 році, церква була закрита, а священика розстріляли, як людину, що працювала на німецьку владу. Через деякий час церква знову відкрили, але вже Російську Православну, яка там проіснувала до 1990-х років. Це була маленька церква освячена в ім'я

¹ Журавльов П. І. Вовчанськ довоєнний: Спогади І. С. Журавльова. «Серія музейне видання». Історико-археологічний музей-заповідник «Верхній Салтів», 2009. 19 с. 6-7.

² Журавльов П. І. Серія «Музейне видання» Вовчанськ 1941-1945: Спогади І. С. Журавльова. Вовчанськ: Вовчанський історико-краєзнавчий музей, 2010. С. 52.

Святих Жінок Мироносиць. Ймовірно, її так освятили в пам'ять про підірваний кам'яний храм.

У 1990-х роках церква була спалена і закрита. За словами місцевих жителів це було зроблено навмисно.

Мал. 20. *Свято Хрещення Господня біля храму Святих Жінок Мироносиць. Вовчанськ, 19 січня 1943 рік.*

У 1999 році в центрі Вовчанська був закладений перший камінь нового храму. Хто і як вибирав місце будови нового храму – невідомо. Але це стало абсолютно нове місце, де ще ніколи не стояв у місті храм – на краю колишньої Базарній площі, де за радянських часів був знищений Універмаг.

У 2010 році Вовчанський храм був добудований і освячений в ім'я Святих Жінок Мироносиць. [Мал.21] На сьогоднішній день це єдиний храм в місті, двохпрестольний. Другий престол освячений в ім'я Святого Миколая.

З 8 травня 2012 року прихід відноситься до новоствореної Ізюмської єпархії.¹ Настоятелем храму є протоієрей Іоанн Остапович.²

У період будівництва Вовчанського храму, люди хрестили своїх дітей в сусідньому селищі Вільча, де знаходиться храм Святого князя Володимира.

Мал. 21. *Храм Святих Жінок Мироносиць. Вовчанськ, 2010-ті рр..*

Таким чином, можна зробити висновки, що історія Вовчанська і його храмів з початку XX століття вельми цікава. На початку XX століття місто активно розвивалося і розширювалося. Духовенство продовжувало впливати на суспільне життя в місті, не дивлячись на те, що вони мали певні обмеження, як з'ясувалося в 1917 році. Інтенсивний розвиток освіти призвело до створення нових шкіл в місті і повіту, а також збільшення кількості вчителів, в тому числі і викладачів Закону Божого.

¹ История Изюмской Епархии. URL: <https://izum.church.ua/ru/istoriya/>

² Жено-Мироносицкий храм. Г. Волчанск. URL: <https://izum.church.ua/ru/volchanskoe-bлагоchinie/zheno-mironosickij-xram-g-volchansk/>

У 1916 році в Вовчанську було 17 288 жителів.¹ Приблизно стільки ж людей проживає в місті і зараз, але в порівнянні на початку XX століття Вовчанськ розвивався швидше, ніж зараз. Достатньо лише того факту, що Вовчанський повіт займав лідируючі місця за темпами розвитку в 1910–1913 роках.

Перша світова війна завдала економічних збитків для всієї імперії, в тому числі й для Вовчанська. Але місто продовжувало розвиватися. Однак, дві революції в 1917 році, а після і Громадянська війна з регулярною зміною влади призвела до того, що на кілька років розвиток Вовчанська зупинився, в порівнянні з тим, що було до 1917 року.

¹ Харьковский календарь на 1916 год. Харьков: Типография Губернского правления, 1916. С. 66.

Висновки

Проведене дослідження дає можливість зробити наступні висновки. Вовчанськ не згадується в документах XVII століття, які б могли детально розповісти нам про його заснування і перші роки існування. Тому історія заснування міста маловідома і ґрунтується лише на відомостях, записаних вже в XVIII і XIX століть. Жодна з версій про заснування міста не може бути підтверджена без археологічних розкопок.

На підставі наявних джерел та літератури можна робити висновки, що місто було засноване в другій половині XVII століття, але після певних обставин, жителі були змушені переселитися на інше місце, де і почалася історія вже сучасного Вовчанська.

Перша церква в місті з'явилася разом з самим містом. Вона була освячена в ім'я Святого Миколая, ймовірно, тому що вона перебувала на землях Миколаївського монастиря, а значить, місто побудоване на намоленій землі.

У другій половині XVIII століття Вовчанськ став містом і центром Вовчанського повіту. В цей же час, через стрімке зростання населення в передмісті будується друга дерев'яна церква, освячена в ім'я Успіння Пресвятої Богородиці.

Вовчанськ був на шляху, який пов'язував дві губернії – Харківську і Белгородську. Постійний рух через Вовчанськ призвів до того, що в місті будуються постійні двори і готелі.

З XIX століття в місті починають з'являтися різні фабрики і заводи. А в середині століття в центрі міста з'являється перший у Вовчанську кам'яний чотирьохпрестольний Троїцький Собор.

У другій половині XIX століття в місті перебудовують в кам'яний храм Успіння Пресвятої Богородиці, а трохи пізніше будується третій кам'яний храм Святих Дружин Мироносиць.

Початок XX століття (до 1917 року) є найбільш яскравим у розвитку міста. У 1910–1913 роках Вовчанський повіт займає друге місце за темпами

розвитку, що є результатом праці місцевих жителів і чиновників. Найяскравішою і відомою особою, яка працювала в цей період, є В. Г. Колокольцов.

На початку XX століття в Вовчанську були початкові школи, Учительська семінарія, Жіноча гімназія, Реальне училище, Ремісниче училище, Народний Дім, лікарня, телеграфна станція, пожежна частина, острог, маслозавод, спиртовий завод, пивоварний завод, обозний завод, м'ясокомбінат, цегельні заводи, вапняковий завод та інше.

Вовчанську вдається утримувати економічну кризу, пов'язаний з початком Першої світової війни. У місті створюються лазарети для поранених солдатів і для військовополонених. Місцеві люди жертвують гроші й речі для армії. Але в 1917 році відбуваються події, які змінюють хід історії.

Після революції, яка почала Громадянську війну, в ході якої влада в місті змінювалася більше п'яти разів, потрясла місто як матеріально, так і морально. Постійні погроми в місті, грабежі, вбивства, тощо. Все це тривало до кінця 1919 року, коли Вовчанськ остаточно був захоплений Червоною Армією і приєднаний до УСРР.

Історія Вовчанських храмів завершилася при новій владі в 1930-х роках, коли до дня Жовтневої революції три роки поспіль знищували храми. Однак, не дивлячись на те, що рухнули стіни, в людських душах віра залишилася, про що свідчить відкриття церкви вже при радянській владі і будівництва нового храму в 2000-х роках.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бабенко В. А. История города Волчанска. Архив Волчанского историко-краеведческого музея.
2. Брокгауз Ф. А., Ефрон И. А. Энциклопедический словарь. Т. 7. Санкт-Петербург: Типо-литография И. А. Ефрона , 1892. 494 с.
3. Вид на город Волчанск с южной стороны // Личный архив Андрущенко В. Ю.
4. Волчанская Кладбищенская церковь. URL: <https://www.etoretro.ru/city3483.htm> (дата звернення: 13.08.2020).
5. Волчанский земский листок. 1913. №9. Март.
6. Волчанский земский листок. 1913. №13. Июль.
7. Волчанский земский листок. 1914. №1. Январь.
8. Волчанский земский листок. 1914. №7. Февраль.
9. Волчанский земский листок. 1914. №18. Май.
10. Волчанский земский листок. 1914. №28. Март.
11. Волчанский земский листок. 1914. №38. Декабрь.
12. Волчанский земский листок. 1915. №1-2. Декабрь.
13. Волчанский земский листок. 1915. №16. Май.
14. Волчанский земский листок. 1917. №8. Март.
15. Волчанский земский листок. 1917. №11. Апрель.
16. Волчанский земский листок. 1917. №12. Май.
17. Волчанский земский листок. 1917. № 14. Май.
18. Волчанский земский листок. 1917. № 15. Май.
19. Волчанский земский листок. 1917. №16. Июнь.
20. Волчанский земский листок. 1917. №17. Июнь.
21. Волчанский земский листок. 1917. №18. Июль.
22. Волчанский земский листок. 1917. №21. Июль.
23. Волчанский земский листок. 1917. №31. Октябрь.

24. Волчанский Соборно-Троицкий храм (№1). URL: <https://www.etoretro.ru/city3483.htm> (дата звернення: 13.08.2020).
25. Волчанский Соборно-Троицкий храм (№2). URL: <https://www.etoretro.ru/city3483.htm> (дата звернення: 13.08.2020).
26. Волчанский храм Успения Пресвятой Богородицы. URL: <https://www.etoretro.ru/city3483.htm> (дата звернення: 13.08.2020).
27. Воспоминания ветерана гражданской войны, старожила Волчанска Кулик П. И. Архив Волчанского историко-краеведческого музея.
28. Воспоминания краеведа учительницы Лукашовой Е. И. Архив Волчанского историко-краеведческого музея.
29. Воспоминания председателя Волчанского ревкома 1919 г. Ерещенко И. М. Архив Волчанского историко-краеведческого музея.
30. Воспоминания учителя, старожила Волчанска с 1900 года Л. К. Шип. Архив Волчанского историко-краеведческого музея.
31. Географическо-статистический словарь Российской империи, том 1. Санкт-Петербург: Типография В. Безобразова, 1863. 716 с.
32. Городские поселения Российской империи, том 5, ч. 1. Санкт-Петербург: Типография В. Вульфа, 1865. 428 с.
33. Ерохин В. П. Воспоминания. Архив Волчанского историко-краеведческого музея.
34. Жено-Мироносицкий храм. Г. Волчанск. URL: <https://izum.church.ua/ru/volchanskoe-blagochinie/zhenomironosickij-xram-g-volchansk/> (дата звернення: 18.04.2021).
35. Журавльов П. І. Вовчанськ довоєнний: Спогади І. С. Журавльова. Історико-археологічний музей-заповідник «Верхній Салтів», 2009. 19 с.
36. Журавльов П. І. Вовчанськ 1941-1945: Спогади І. С. Журавльова. Вовчанськ: Вовчанський історико-краєзнавчий музей, 2010. 253 с.
37. История Изюмской Епархии. URL: <https://izum.church.ua/ru/istoriya/> (дата звернення: 18.04.2021).

38. Капустин А. Некоторые сведения о городе Волчанске. Статья для Харьковского губернского комитета. 17 с.

39. Карта районов, приходов и деревень Харьковского Слободского полка Я. Есенева, 1725 год. URL: <https://humus.livejournal.com/4923011.html> (дата звернения: 14.07.2020).

40. Карта Шелеспанова А. Ф. 1907 года. URL: <http://volchansk.pp.net.ua/load/9-1-0-25> (дата звернения: 14.07.2020).

41. Клинген И. Описание Волчанского уезда Харьковской губернии в Сельско-хозяйственно-статистическом отношении. Харьков: Типография Окружного Штаба, 1882. 378 с.

42. Книга Большому Чертежу 1627 года. Санкт-Петербург: Типография Императорской Российской академии, 1838. 294 с.

43. Микулина Е. Н. Ищу себя: воспоминания. Москва: политиздат, 1970. 240 с.

44. Новая Россия. 1918. №18. Декабрь.

45. Памятная книжка Харьковской губернии. Харьков: Университетская типография, 1862. 238 с.

46. Пассек Т. П. Из дальних лет: воспоминания Т. П. Пассек. Санкт-Петербург: Издание Маркса А. Ф., 1905. 432 с.

47. Пантелеев Л. Ф. Воспоминания. Москва: Государственное издательство художественной литературы, 1958. 848 с.

48. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г: в 89 т. Т. 46 / под ред. А. Н. Тройницкого Санкт-Петербург: Типография Э. Л. Пороховщиковой, 1904. 300 с.

49. План генерального межевания Волчанского уезда, 1785 год. URL: <http://freemap.com.ua/karty-ukrainy/plany-generalnogo-mezhevaniya-pgm-xarkovskoj-gubernii/pgm-volchanskij-uezd-xarkovskaya-guberniya> (дата звернения: 14.07.2020).

50. План города Волчанска 1786 года. URL: <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/967#mode/grid/page/1/zoom/6> (дата звернения: 14.07.2020).

51. План города Волчанска 1787 года. URL: <http://www.otkudarodom.ua/ru/volchansk> (дата звернения: 14.07.2020).

52. План города Волчанска 1831 года. URL: <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/971#mode/grid/page/1/zoom/9> (дата звернения: 14.07.2020).

53. Полуниин Ф.А. Географический лексикон Российского государства. Москва: При Императорском Московском Университете, 1773. 494 с.

54. Ромашкевич А. Д. Материалы к истории Петровского Полтавского кадетского корпуса с 1-го октября 1911 года по 1-е октября 1912 год. Год девятый. Полтава: Электрическая типография Г. И. Маркевича, 1912. 210 с.

55. Салтыков (Щедрин) М. Е. Недоконченные беседы. Санкт-Петербург: издание Карбасникова Н. П., 1885. 207 с.

56. Самойлович И. Справочная книга для Харьковской епархии: Харьков: Типография И. М. Варшавчика, 1904. 276 с.

57. Семёнов-Тян-Шанский П. П. Географическо-статистический словарь Российской Империи: Том 1. Санкт-Петербург: Типография В. Безобразова, 1863. 727 с.

58. Сперанский М. М. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание первое. Т. XXI. 1781-1783 гг. Санкт-Петербург: Отделение собственной его императорского величества канцелярии, 1830. 1070 с.

59. Специальная карта Западной части Российской империи 1832 года. URL: <http://www.etomesto.ru/map-shubert-10-verst/> (дата звернения: 14.07.2020).

60. Топографическое описание Харьковского наместничества. Москва: Типография Компании Типографической, 1788. 171 с.

61. Трехверстная военная топографическая карта Российской империи. Лист 15, ряд XXII. Составитель Шуберт Ф. Ф., 1869 г. URL: <http://www.etomesto.ru/shubert-map/22-15/> (дата звернения: 14.07.2020).

62. Труды харьковской комиссии по устройству XIII археологического съезда в г. Екатеринославле. Москва: Типография А. И. Мамонтова, 1905. 864 с.
63. Фетлер В. А. Статистика русских баптистов за 1909 год. Санкт-Петербург: Издательство полезной литературы, 1910. 95 с.
64. Филарет (Гумилевский Д. Г.). Историко-статистическое описание Харьковской епархии: Отд. 4. Харьков: Университетская типография, 1857. 398 с.
65. Фотография Волчанского Собора. Auction.ru. URL: <https://auction.ru/> (дата звернения: 18.11.2020).
66. Харьковская Епархия. История. URL: <https://www.eparchia.kharkov.ua/stat/21> (дата звернения: 18.04.2021).
67. Харьковский календарь на 1887 год. Харьков: типография Губернского Правления, 1886 год. 1368 с.
68. Харьковский календарь на 1901 год. Харьков: Издание Харьковского Губернского статистического комитета, 1901 год. 362 с.
69. Харьковский календарь на 1902 год. Харьков: Типография Варшавчика, Гессена и Молчадского, 1902 год. 669 с.
70. Харьковский календарь на 1903 год. Харьков: Типография Гессен, Молчадского и Варшавчика, 1903 год. 746 с.
71. Харьковский календарь на 1904 год. Харьков: Типография Молчадского, 1904 год. 729 с.
72. Харьковский календарь на 1905 год. Харьков: Типография Молчадского, 1905 год. 759 с.
73. Харьковский календарь на 1906 год. Харьков: Харьковская Губернская типография, 1906 год. 756 с.
74. Харьковский календарь на 1907 год. Харьков: Типография Губернского правления, 1907 год. 466 с.
75. Харьковский календарь на 1908 год. Харьков: Типография Губернского правления, 1908 год. 408 с.

76. Харьковский календарь на 1909 год. Харьков: Типография Губернского правления, 1909 год. 408 с.
77. Харьковский календарь на 1910 год. Харьков: Типография Губернского правления, 1910 год. 400 с.
78. Харьковский календарь на 1911 год. Харьков: Типография Губернского правления, 1911 год. 599 с.
79. Харьковский календарь на 1912 год. Харьков: Типография Губернского правления, 1912 год. 593 с.
80. Харьковский календарь на 1913 год. Харьков: Типография Губернского правления, 1913 год. 609 с.
81. Харьковский календарь на 1914 год. Харьков: Типография Губернского правления, 1914 год. 622 с.
82. Харьковский календарь на 1915 год. Харьков: Типография Губернского правления, 1915 год. 540 с.
83. Харьковский календарь на 1916 год. Харьков: Типография Губернского правления, 1916 год. 536 с.
84. Харьковский календарь на 1917 год. Харьков: Типография Губернского правления, 1917 год. 368 с.
85. Ходский Л. В. Земский ежегодник за 1884 год. Санкт-Петербург: Типография Стасюлевича М. М., 1887. 592 с.
86. Чтения в Императорском Обществе Истории и Древностей Российских при Московском Университете. Книга третья. Москва: Университетская типография, 1859. 727 с.
87. Энциклопедический лексикон: Том 11. Санкт-Петербург: Типография А. Плюшара, 1838. 478 с.
88. Шелеспанов А. Ф. Географическое описание Волчанского уезда. Волчанск: Типография П. К. Немичева, 1911. 26 с.
89. Щелков К. П. Историческая хронология Харьковской губернии. Харьков: Университетская типография, 1887. 365 с.

90. Edward Balcerzan. *Perehenia I sloneczniki*. Poznan: Stowarzyszenie Pisarzy Polskich, 2003. 272 с.
91. Алексеева О. М., Бражник Н. М., Журавльов П. І. Вовчанська топоніміка. Вовчанськ: історико-краєзнавчий музей, 2011. 46 с.
92. Альбовский Е. А. История Харьковского Слободского казачьего полка (1651-1765 гг.). Харьков: Типография Губернского правления, 1895. 231 с.
93. Багалея Д. И. Колонизация Новороссийского края и первые шаги его пути культуры. Исторический этюд. Киев: Типография Г. Т. Корчак-Новицкого, 1889. 120 с.
94. Багалея Д. И. Краткий исторический очерк торговли. В Харьковском крае в XVII и XVIII вв. Харьков: Типография Губернского правления, 1888. 30 с.
95. Борисова Т. М., Дяченко М. Т., Уманський М. В. Історичні та пам'ятні місця Харківщини. Харків: Прапор, 1966. 367 с.
96. Виолити. URL: <https://auction.violity.com/> (дата звернення: 14.11.2020).
97. Вовчанськ. URL: <http://volchansk.kh.ua/> (дата звернення: 14.11.2020).
98. Вовчанськ: 3б. архівних документів і матеріалів / Гл. ред. Епштейн А. І.; упоряд.: Момот Л. М. та ін.; худож.-оформлював Чертков Б. В. Харків: Фоліо, 1994. 124 с.
99. Генеалогический форум. URL: <http://forum.vgd.ru/> (дата звернення: 28.10.2020).
100. Государственная публичная историческая библиотека России URL: <http://elib.shpl.ru/> (дата звернення: 30.10.2020).
101. Духовенство русской православной церкви в XX веке. URL: <https://pravoslavnoe-duhovenstvo.ru/> (дата звернення: 28.10.2020).

102. Ерошкина Е. А. История Слобожанского сакрального зодчества (конец XVII – начало XX столетия): монография. Харьков: ХНУГХ им. А. Н. Бекетова, 2020. 286 с.
103. Захаров И. Так начинался Волчанск // Красное знамя. 1985. 6 января
104. Захаров І. Історія Вовчанщини. Вовчанськ: Вовчанська районна друкарня, 1995. 244 с.
105. Захаров И. Волчанск и Волчанский район: от века к веку. Харьков: РИП «Оригинал», 1999. 240 с.
106. Захаров И. В. Колокольников В. Г.: Жизнь и деятельность. Волчанск: Волчанская типография, 2003. 136 с.
107. Захаров. И. Волчанск: время, события, люди. Харьков: Золотые страницы, 2018. 256 с.
108. Інститут історії України: електронна бібліотека. URL: <http://resource.history.org.ua/> (дата звернення: 29.10.2020).
109. Історія населених пунктів Харківської області: бібліографічний покажчик. Харків: Харківська універсальна наукова бібліотека, 2004. 172 с.
110. Квитка-Основьяненко Г. Харьков и уездные города. Харьков: Харьковская старина, 2005. 192 с.
111. Коваль А. П. Знайомі незнайомці: походження назв поселень України. Київ: Либідь, 2001. 303 с.
112. Куликов В. Місто на Вовчих водах: минувшина, сьогодення // Соціалістична Харківщина. 12 лютого 1989.
113. Национальная электронная библиотека. URL: <https://rusneb.ru/> (дата звернення: 28.10.2020).
114. Парамонов А. Ф. Филарет (Д. Г. Гумилевский). Историко-статистическое описание Харьковской епархии: в 3-х т. Т. 3. Харьков: Харьковский частный музей городской усадьбы, 2006. 364 с.
115. Полянська Н. І., Ярошик В. О. Історія Харківської єпархії. Бібліографічний покажчик. Харків: Бізнес Інформ, 1999. 332 с.

116. Российская государственная библиотека. URL: <https://search.rsl.ru/> (дата звернення: 28.10.2020)
117. Российский государственный исторический архив URL: <https://rgia.su/search> (дата звернення: 28.10.2020)
118. Слюсарський А. Г. Слобідська Україна: історичний нарис XVII-XVIII ст. Харків: Харківське книжково-газетне видавництво, 1954. 278 с.
119. Слюсарский А. Г. Социально-экономическое развитие Слобожанщины XVII-XVIII вв. Харьков: Харьковское книжное издательство, 1964. 459 с.
120. Старинные карты Украины. URL: <http://freemap.com.ua/> (дата звернення: 15.12.2020)
121. Устинова И. А. Литература о Харьковской губернии: библиографический указатель. Харьков: Типография Губернского Правления, 1886. 238 с.
122. Янко М. Т. Топонімічний словник України: словник-довідник. Київ: Знання, 1998. 428 с.
123. Ярещенко А. Наш рідний край. Слобода Вовча. Харків: Прапор, 1982.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Священики з роду Веселовських.

Ім'я священика	діяльність	Рік діяльності (згадки в джерелах)
Авраам Веселовський	Ініціатор будівництва і перший священик першого Миколаївського храму в Вовчанську	1688
Іоаким Аврамович Веселовський	священик Миколаївського храму в Вовчанську, який в 1748 році зайнявся його розширенням	1748
Василь Іоакімович Веселовський	У 1748 році зі своїм батьком був священиком Вовчанського Миколаївського храму, займався розширенням храму	1748
Петро Васильович Веселовський	священик Миколаївського храму в Вовчанську	Рубіж XVIII-XIX ст.
Яків Петрович і Федір Петрович Веселовські	головні піклувальники будівництва нового кам'яного храму в Вовчанську, на місці першого Миколаївського храму, який згодом був іменований Троїцьким Собором	1845

Список Благочинних Першого Вовчанського округу на початку XX століття.

Роки	Ім'я	Сан
???? – 1906	Єфімов Олексій Олександрович	Протоіерей храму Святих Дружин Мироносиць
1906–1911	Павлов Арсеній Данилович	Настоятель Троїцького Собору
1911–1912	Чернявський Олексій Якович	Священик храму Успіння Пресвятої Богородиці
1912-1917 (можливо і після)	Фомін Павло Георгійович	Священик Троїцького Собору

РЕЗЮМЕ

Бакалаврська робота присвячена історії Вовчанська та його храмів у другій половині XVII – на початку XX століття. На основі використання широкої бази джерел та літератури був зроблений комплексний аналіз історії міста та його храмів.

Перший розділ присвячений історії походження й розвитку Вовчанська та його перших храмів (до кінця XIX століття, включно). Особливо звертається увага на місце, де було розташоване місто та дату його заснування. Другий розділ присвячений історії храмів та міста на початку XX століття – до встановлення в місті радянської влади. Також в розділі згадується подальша доля Вовчанських храмів.

В роботі досліджується історія міста через призму історії його храмів, яка добре показує вплив Церкви на розвиток та життя міста і його населення.

RESUME

This bachelor's thesis is devoted to the history of Vovchansk and its temples in the second half of the XVII – in the early twentieth century. A comprehensive analysis of the history of the city and its temples was made with the use of sources and literature.

The first section is dedicated to the history of origin and development of Vovchansk and its first temples (by the end of the nineteenth century, inclusive). Particular attention is paid to the place where the city located was and the date of its foundation. The second chapter is devoted to the history of temples and cities in the early twentieth century – to establish in the city of Soviet power. Also, the following fate of the Vovchansk temples is mentioned in the section.

The history of the city through the prism of the history of its temples, which is well shows the influence of the church on the development of the city and its population, is explored.